

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Odsjek za kroatistiku

Zagreb, 5. travnja 2017.

JUGOVINIL KAO MJESTO DRUŠTVENOG SJEĆANJA U PRIČAMA KAŠTELANA

DIPLOMSKI RAD

8+15 ECTS bodova

Mentorice:

doc. dr. sc. Tihana Rubić

doc. dr. sc. Evelina Rudan

Studentica: Zdenka Bedalov

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Jugovinil kao mjesto društvenog sjećanja u pričama Kaštelana“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorica dr. sc. Tihane Rubić i dr. sc. Eveline Rudan. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Teorijska polazišta	6
2.1. Koncept sjećanja	6
2.1.1. Mjesta sjećanja	8
2.2. Usmena povijest i pričanje o životu	9
2.2.1. Usmena povijest	9
2.2.2. Životna priča/Pričanje o životu	9
2.3. O obitelji i obiteljskoj svakodnevici	11
3. O kazivačima i metodologiji	12
3.1. Kazivači	13
3.2. Metodologija	16
4. Povijest Jugovinila	17
4.1. Organizacija i razvoj	19
4.2. Briga za kadrove	20
4.3. „Sve si moga obaviti u krugu tvornice, ne izlazeći iz tvornice“	22
4.3.1. „Ka neka banka u tvornici...“	23
4.3.2. „Sve je to Jugovinil napravio“	24
4.3.3. Zaključno o pregledu	26
5. „Mi smo ti se onda mazali s onom radioaktivnom šljakom ka likovitim blatom...“	27
5.1. Jugovinil kao prijeporni prostor	29
6. Kaštelanski krnjeval – Tastamenat	32
6.1. Kaštelanski humor	34
6.2. Glende i šale	35
7. Priče iz kazivanja	38
7.1. Anegdota	40
7.1.2. Jugovinilske anegdote	40
7.2. Facenda	44
7.2.1. Jugovinilske facende	46
7.3. M. i S. (57): Folklorni susret	48
7.3.1. Pripovjedački niz	50
8. Zaključak	54
9. Rječnik manje poznatih riječi i izraza	56
10. Literatura	58
11. Izvori	60

1. Uvod

Jugovinil je tvornica poli (vinil-klorid) (PVC) proizvoda i umjetne kože smještena uz samu obalu mora na granici Kaštel Sućurca i Kaštel Gomilice. Tvornica je pod tim imenom postojala od 1949. do 1991, kada je, uslijed raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), promijenila ime u Adriachem. U tom je periodu tvornica ostvarila jak sociokulturni, ekonomski i ekološki utjecaj na građane Kaštela, ali i okolnih gradova i mjesta, o čemu će biti riječi u nastavku rada.

Kao rođena Kaštelanka, nebrojeno sam puta prošla pored ruševina Jugovinila, bilo pješke, bilo automobilom ili autobusom. Jugovinil je bio jedan od takozvanih socijalističkih mastodonta, koji je u svojim najboljim vremenima zapošljavao oko 3500 radnika, od kojih su neki bili i članovi moje obitelji. Sjećam se da su moj djed i otac za vrijeme većih radova bili odjeveni u tamnoplavi *trliš*¹ s neakvim bijelim logom koji meni, tada djetetu, ništa nije značio, ali kojega se, evo, ipak dobro sjećam. Također se sjećam da su znali, gotovo ničim izazvani, prepričavati svoje i tuđe dogodovštine iz tvornice koje su me do suza znale nasmijati.

Kada je došlo vrijeme za prijavu teme diplomskog rada, ova mi se tema nametnula kao nešto o čemu bih voljela pisati i što bih voljela detaljnije terenski i studijski istražiti. Kao studentici kojoj je kroatistika matični odsjek, a etnologija i kulturna antropologija ljubav koju sam upisala na diplomskom studiju, pisanje dvaju radova nije dolazilo u obzir, pa sam se odlučila na jedinstveni, interdisciplinarni rad. S obzirom na to da se diplomski rad smatra krunom akademskog obrazovanja, odlučila sam pronaći temu koja bi zadovoljila kriterije obaju odsjeka. Priče, to jest proučavanje priča nametnule su se kao tema, međutim, nedostajao mi je etnološki i kulturnoantropološki dio. Sjetila sam se jednog razgovora s ocem, koji mi je tada, netom ispričavši jednu jugovinilsku anegdotu, rekao da bih baš ja mogla jednog dana napisati i objaviti knjigu tih priča. Moja je prva reakcija bila smijeh, ali na drugu, ideja je bila utemeljena. Iz te ideje nastao je ovaj diplomski rad koji je svojevrsni *hommage* Jugovinilu, svima koji su u njemu radili, i mojem gradu. Jednako tako, to je priča o sjećanju, društvenim i obiteljskim odnosima, o kolektivnim i obiteljskim vrijednostima i iskustvima, a sve je to predmet kvalitativnih istraživanja u okviru etnologije i kulturne antropologije.

O povijesti, nastanku i radu tvornice u trenutku kada sam odlučila da će to biti tema mog diplomskog rada nisam znala puno. Na informacije sam, u najvećoj mjeri, nailazila na

¹ Radno odijelo.

internetskim portalima vezanima uz Kaštela, a nešto manje iz razgovora sa sumještanima i obitelji. Zнала sam da je tvornica radila u socijalizmu, da se često spominje kao glavni ekološki zagađivač Kaštelanskog zaljeva, da je sada u derutnom stanju te da čeka ili sanaciju ili potpuno rušenje. Zнала sam i da se spominje u poznatom šlageru iz 1958. godine „Moja mala djevojčica“ Ive Robića i Zdenke Vučković u stihovima „...kupi mi među i zeku, kolica Jugovinil“.

Istraživački proces ne počinje nužno prikupljanjem relevantne literature ili provođenjem intervjua. I u ovom slučaju, proces je počeo znatno ranije – razmišljanjem treba li se prihvaćati istraživanja nečega lokalnog i jako bliskog, tj. priča o tvornici koja je Kaštelanima bliska i poznata. Vođena teorijskim konceptom *etnologije bliskoga*, smatrala sam da ta bliskost, poznavanje istraživanih i lokalno prediskustvo nisu nužno problem, već mogu biti i prednost u pristupu istraživanju, odnosno, autori su često sudionici kulture i *insajderi* (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Šantek 2006).

Kaštela su mali grad sastavljen od sedam sela u kojima „svatko svakoga poznaje“, te je rizično i teško pisati o osjetljivoj temi kao što je Jugovinil, podsjetnik na socijalizam, istovremeno veliki onečišćivač Kaštelanskog zaljeva, zraka i tla, ali i izvor prihoda i rješenje stambenog pitanja za mnoge obitelji. Iako se u kazivanjima koje sam prikupila češće od negativnih ističu pozitivne stvari koje je Jugovinil donio stanovnicima, ne samo Kaštela nego i Splita i Trogira i sela iza Kozjaka, svjesna sam da stvarno stanje stvari ne može biti takvo. Od 3500 bivših zaposlenika, intervjuirala sam njih šest.

Proces u kojem sam pokušavala izdvojiti uže teme kojima ću se baviti u okviru rada nije bio jednostavan. Jugovinil je, sociokulturno gledajući, kompleksna pojava i prijeporno mjesto, istovremeno i blistave i mutne prošlosti, zanemarene sadašnjosti i nesigurne budućnosti. Socijalizam je također, za društvenohumanističke znanosti, neiscrpna i osobito zanimljiva tema ne samo generacijama koje su odrasle u njemu, nego i onima puno mlađima. S obzirom na to da je Jugovinil bio u funkciji u to doba, ono će, odnosno sjećanja mojih kazivača na samo doba socijalizma i tadašnji rad u tvornici, biti važne referentne točke u ovome radu. Fenomen sjećanja analitički se ne može obuhvatiti u potpunosti, ali je vrijedan izvor predodžbi o prošlim vremenima, stoga će dio ovog rada biti posvećen sjećanju. Jedan je od ciljeva rada istražiti kako predodžbe odražavaju s jedne strane odnos prema socijalističkom razdoblju u kojemu je tvornica najviše radila i imala najviše zaposlenih, a s druge strane činjenicu da je tvornica ispuštanjem kemikalija i skladištenjem radioaktivnog otpada gotovo pa nepovratno uništila Kaštelanski zaljev, sastav tla i turizam u gradu. Pokušat ću odgovoriti na pitanje na koji se način

sjećanja bivših Jugovinilaca transformiraju u pojedinim narativnim žanrovima, pričama iz života, facendama i anegdotama, koje su se pokazale kao najčešći žanrovi u njihovim naracijama o radu u tvornici. Analizirat ću zastupljenost najbrojnijih žanrova, značajke važnih protagonista u pričama i način na koji određeni protagonisti sele iz priče u priču i iz žanra u žanr. Neke od tih priča bile su zapisane ili stilizirane u mjesnim pokladnim novinama *Maškadur*, stoga ću jedno manje poglavlje posvetiti i Kaštelanskom krnjevalu, pokladnim novinama i pričama iz Jugovinila koje su u njima zapisane. Jugovinil je bio neizostavan dio i obiteljskog života; neki od kazivača su u njemu doživjeli umirovljenje, neki od njih su otpušteni kada je sudbina tvornice već bila jasna, a neki su samoinicijativno otišli zbog prelaska u drugu tvrtku, na drugo radno mjesto. Nisu samo priče, već i življeno iskustvo i svakodnevice, činile važan dio obiteljske zajednice u Kaštelanskom zaljevu. Mnogo je obitelji imalo nekog člana koji je bio duže ili kraće razdoblje zaposlen u Jugovinilu. Mogu li se njihove priče i iskustva promatrati kao priče o životu, obitelji i svakodnevici će biti pitanje na koje ću nastojati dati odgovor u okviru ovog rada. Osim analize dobivenih kazivanja i priča, kroz ovaj rad obradit ću najvažnije pojmove i teorijske koncepte vezane uz sjećanje, usmeno pripovijedanje i obiteljski život.

2. Teorijska polazišta

U ovome ću poglavlju iznijeti teorijske koncepte sjećanja, s naglaskom na društveno i autobiografsko sjećanje, te terminološki odrediti pojam usmene povijesti, individualnog i kolektivnog sjećanja, te obiteljske svakodnevice.

2.1. Koncept sjećanja

Društveno je sjećanje, prema etnologinji i kulturnoj antropologinji Neveni Škrbić Alempijević, „bitna sastavnica pri konstrukciji identiteta svake ljudske skupine koja unutar sebe ostvaruje koheziju na bilo kojoj razini“ (Škrbić Alempijević 2012:3), odnosno, radi se o konstrukciji koja predstavlja „suvremen koncept kojim zajednice iz ukupnosti povijesnih zbivanja izabiru odgovarajuće fragmente, reinterpreteraju ih i čine osnovicom za kreiranje grupnog identiteta“ (ibid. 5).

Škrbić Alempijević, prema psihologu Alanu Baddeleyu navodi kako „pamćenje nije povezano samo uz jedan ljudski organ ili sustav“, te tvrdi da „dugoročno pamćenje predstavlja najvažniju kategoriju za izučavanje društvenog pamćenja“ (ibid.12). Prospektivno i autobiografsko pamćenje smatra temeljem za praćenje funkcije sjećanja. Prospektivno pamćenje odnosi se na buduće radnje, dok autobiografsko pamćenje predstavlja sposobnost evokacije sjećanja na događanje koje smo osobno doživjeli (usp. ibid.).

Maurice Halbwachs, filozof i sociolog, među prvima je upotrijebio koncept kolektivnog sjećanja u svojem djelu *La mémoire collective* iz 1950. godine. Kolektivno sjećanje, prema Halbwachsu, nije dani, već društveno konstruirani fenomen, a nije ni vrsta zajedničkog, društvenog uma. Tvrdi da su individualci oni koji se sjećaju, ne grupa, te piše kako postoji onoliko kolektivnih sjećanja koliko je grupa i institucija (usp. Halbwachs 1992:22). Unutar društvenog sjećanja Halbwachs razlikuje povijesno i autobiografsko sjećanje. Razlikuje ih po tome što povijesno sjećanje do pojedinca dolazi posredno, usmenom predajom, pismima ili nekom vrstom zapisa, primjerice fotografijama, dok je autobiografsko sjećanje ono koje je pojedinac sam doživio u prošlosti (usp. ibid. 23). Događaji, odnosno komemoracije kao što su godišnjice mature, mogu služiti jačanju veza među sudionicima, odnosno nositeljima istog sjećanja (usp. ibid. 24).

Paul Connerton teoretičar je sjećanja koji je svoj koncept kolektivnog sjećanja detaljno iznio u djelu *Kako se društva sjećaju* iz 1989. godine. Prema Connertonu, društveno sjećanje podrazumijeva „prikupljene predodžbe o prošlosti, koje se često ne podudaraju s objektivnim povijesnim činjenicama, a prenose se i održavaju (manje ili više ritualiziranim) predstavama“ (Connerton 2004:9). Connerton razlikuje tri vrste sjećanja: osobno sjećanje, koje se odnosi na postupke sjećanja što za svoj predmet uzimaju nečiju životnu povijest; kognitivno sjećanje, pri čemu mislimo na razne oblike pamćenja znanja, primjerice pamćenje značenja riječi, šala ili priča i pamćenje sposobnosti izvršavanja određene radnje (čitanje, pisanje, vožnja biciklom...) (usp. ibid. 34–35). Također, razliku pravi između društvenog sjećanja i povijesne rekonstrukcije, pišući da je povijesna rekonstrukcija u prvome redu domena povjesničara, koji ju temelje na relevantnim povijesnim izvorima, ne na društvenom sjećanju (usp. ibid. 21–23). „Društveno je sjećanje neovisno o dodiru s prošlošću koje se pojedinci sjećaju jer je ono zapravo skup predodžbi o prošlosti koje su konstruirane u sadašnjosti“ (Škrbić Alempijević 2012:15–16).

2.1.1. Mjesta sjećanja

Pierre Nora povjesničar je koji uvodi pojam mjesta sjećanja u sedam svezaka knjige pod naslovom *Lieux de mémoire*, koje su izdavane u razdoblju od 1981. do 1992. godine. Za njega sjećanje nije nužno lokalitet, nego može biti „bilo koja značajna pojava, materijalna ili nematerijalna po prirodi, koja je ljudskom voljom ili učinkom vremena postala simboličkom sastavnicom nasljeđa sjećanja u nekoj zajednici“ (Nora 1996:XVII prema Škrbić Alempijević 2012:19).

Mjesta sjećanja mogu podrazumijevati: lokacije i lokalitete, prakse poput proslava, te objekte, odnosno sve vrste materijalnih simbola (usp. ibid. 19).

Ovaj će se rad baviti sjećanjem kazivača na fizičko mjesto, na zapušteni lokalitet koji nekome izaziva mučninu, a nekome (jugo)nostalgiju. Ruševine Jugovinila ne posjećuje nitko, tek gdje koji zainteresirani istraživač, dok svakodnevno pored njega prolazi velik broj ljudi na svom putu prema Splitu. Osamdesettrogodišnja kazivčica kaže:

„*To je bilo strašno, koja tvornica! Sad kada vidin-smrkne mi se. Ja kad vidin ono sve propalo, sve razbiveno, meni sva ta muka dođe...svima koji su radili tamo, muka da je sve to propalo.*“ (M, 83)

Znanstveni tekstovi koji se bave Jugovinilom dominantno su kemijske prirode, uz izuzetak jednog teksta koji predstavlja projekt studenata Fakulteta građevinarstva, arhitekture i geodezije iz Splita, pod nazivom *Urbanističko arhitektonski projekt bivše industrijske zone u Kaštelima: Hotel(?)*. Projekt, osim sanacije pogona, predlaže i ostvarenje hotelskih sadržaja, solanu, *indoor windsurfing*, vinograd i maslinik.² S obzirom na direktni utjecaj koji je Jugovinil imao na svakodnevni život velikog broja Kaštelana, a indirektni i na mnoge druge, smatram da zaslužuje i jednu etnološku i kulturnoantropološku i usmenoknjiževnu studiju koja će istražiti, s jedne strane, sjećanja na ovo mjesto koja mogu biti pozitivna ili negativna, a s druge strane, anegdote koje su u tvornici nastale dok su radnici kratili vrijeme za strojem ili na dežurstvima. Ovaj će rad biti jedan mali doprinos istraživanju sjećanja i anegdota na kaštelanskom području, te se nadam da će podsjetiti Kaštelane da, usprkos tome što je Jugovinil uzrokovao znatno onečišćenje od kojeg se Kaštela i dan danas oporavljaju, mnoge je od njih zbrinuo stambeno i financijski.

² Više o projektu na: <http://pogledaj.to/arhitektura/hotel-na-mjestu-bivse-tvornice-jugovinil/> (zadnji pristup: 17.3.2017)

2.2. Usmena povijest i pričanje o životu

2.2.1. Usmena povijest

„Pojam usmene povijesti (*oral history* i sinonimi *life history*, *self report*, *personal narrative*, *life story*, *oral biography*, *memoir*, *testament*) obuhvaća plansko, pripremljeno i osmišljeno ispitivanje pojedinca o nekom događaju, situaciji ili vremenu u kojemu su oni aktivno sudjelovali ili im svjedočili te bilježenje (snimanje) izrečenih uspomena na audio- ili videovrpcu“ (Cupek Hamill 2002:220). Sjećanje je široka i neobuhvatna pojava, tako da se njime mogu baviti mnogi znanstvenici. Ipak, ponajviše su to etnolozi, folkloristi i povjesničari. Etnologinja i kulturna antropologinja Jelena Marković piše kako su etnolozi i kulturni antropolozi, folkloristi i ostali znanstvenici koji se bave proučavanjem usmene povijesti, neprestano u doticaju s ljudima koji pričaju o svojim životima i prošlim iskustvima te da time njihove priče postaju analitički zanimljivima (usp. Marković 2012:119).

Maja Bošković-Stulli piše kako su sjećanjima o osobno doživljenome bliska i pričanja o istinitim nedavnim događajima zapamćenima po kazivanju svjedoka ili od njima bliskih osoba, te navodi kako se takva kazivanja ne uklapaju u klasične folklorne žanrove (usp. Bošković-Stulli 1999:22).

Ipak, Bošković-Stulli piše kako svjedočenja, bila usmena ili pisana, te autobiografije običnih ljudi upravo spadaju u domenu usmene povijesti. Također navodi kako se viđenje povijesti na takav način – iako ne mora biti uvijek pouzdano, ali je provjerljivo – od izrazite važnosti jer se i otud daju iščitati zanimljive predodžbe o svakodnevici na koje ne možemo naići u klasičnim povijesnim prikazima (usp. Bošković-Stulli 1999:23).

„Kao što kazivači o osobnim doživljajima pod raznim utjecajima podliježu odabiru onoga što će zapamtiti i kako će to pričati, tako je viđenje povijesti u pričama također selektivno, uvjetovano različitim okolnostima, kao izraz onoga što je reprezentativno u očima puka“ (Bošković-Stulli 1999:24).

2.2.2. Životna priča/Pričanje o životu

Prema najužoj definiciji, „životna priča je pripovijest pojedinca o događajima i doživljajima iz njegova života. U stručnoj etnološkoj literaturi životne priče često nazivamo pripovijestima o životu, životopisima, biografijama, životnim povijestima, osobnim pripovijestima“ (Ramšak 2015:199).

Maja Bošković-Stulli u članku *Pričanja o životu* pokušava osvijetliti pričanja o životu kao elementarne književne i usmenoknjiževne oblike, ali i napominje da takva kazivanja daju i sliku povijesti te čine usmenu povijest, te navodi kako se pričanjima o životu pridružuju i pismeni oblici autobiografskih sjećanja i svjedočenja o realnim događajima iz ljudske svakodnevice (usp. Bošković-Stulli 1984:358).

Prema Bošković-Stulli, termin *pričanje o životu* „obuhvaća sjećanja o realnim doživljajima i događajima, bilo iz vlastita pripovjedačeva života, bilo prema kazivanju suvremenika ili bliskih predaka koji su doživjeli zgodu o kojoj je riječ“ (ibid. 330–331). „Pričanje počinje tamo gdje se izvještaj o nekoj zgodi oblikuje u radnju, gdje poprima makar i jednostavnu strukturu, gdje pripovjedač nastoji slušatelja zabaviti i zaokupiti. Za ovu vrstu karakterističan je stupnjeviti prijelaz od jednih do drugih načina postojanja, prijelaz iz tekućeg razgovora u jednostavan književni oblik“ (ibid. 341–342).

Nadalje, piše kako pričanja o životu imaju različite funkcije u ljudskom zajednicama, estetske i zabavne funkcije se prepleću sa socijalnima i psihološkim, a sve to pridonosi reguliranju međuljudskih odnosa. Kada se na širim obiteljskim ili prijateljskim sastancima prepričavaju zgode radi obnove sjećanja na dane mladosti, često se u ta pričanja uključuje i mlađe članove, a sve u svrhu jačanja obiteljskih veza, ili pak stvaranja kohezije među generacijski udaljenijim članovima neke grupe (usp. ibid. 331). Stipe Botica, s druge strane, tvrdi da priče i pričanje ovog tipa često nemaju neko drugo značenje osim pričanja iz neke antropologijske potrebe, iz samozadovoljstva (usp. Botica 2015:461).

Prikazujući skupinu pričanja o radnim sjećanjima, Neumann navodi da je njihovo „sadržajno težište u pripovjedačevu naročitim činjenicama ili događajima“, da „koncentracija na sadržaj i naglašenu konkretnost daju obličje prikazivanja“, da je iskaz važniji od forme, a jezik je običan svakidašnji (Neumann 1966:183 prema Bošković-Stulli 1984:333).

Raspravljajući o pričanjima o životu koncentriraju se ponajviše oko dvaju žarišta: oko pitanja mogu li se ona smatrati književnima, umjetničkim, i pripadaju li folkloru (u užem značenju književnog folklora odnosno usmene književnosti). Ako pripadnost književnosti počinje tamo gdje počinje fikcija, i to ne samo čista, nego i ona koja se korijeni u samom činu pripovijedanja i oblikovanja radnje, onda pripada književnosti (usp. ibid. 338).

Botica, prema hrvatskoj pripovjednoj praksi pričanja o životu, piše kako su motivi koji se mogu primijetiti kao najčešći koji se vezuju uz ovaj žanr, ipak univerzalni, zastupljeni u svim sredinama i kulturama. Ipak, kao najčešće izdvaja „djetinjstvo i mladost, putovanje u tuđi svijet, mjesni tragični i neobični događaji, radna sredina, život i događaji iz prošlosti, epizode iz

lokalnog života, značajne ličnosti, >oriđinali< s naročitim fizičkim i duševnim svojstvima itd.“ (Botica 2015:462 prema Bošković-Stulli 1984:357).

U naracijama o Jugovinilu, kazivači su iznijeli priče iz svoje svakodnevice koje nose neke od navedenih motiva. Sva njihova pričanja uključuju priče iz njihove radne svakodnevice, njihove mladosti, a ima i oriđinala koji su akteri nekoliko priča.

2.3. O obitelji i obiteljskoj svakodnevici

Prema antropologu Williamu A. Havilandu, „obitelj je skupina sastavljena od žene, njezine djece i barem jednog muškarca vezanog brakom ili krvnim srodstvom“ (Haviland 2004:237). Nadalje, Haviland piše da obitelj može imati više oblika, a „specifični oblik koji poprima obitelj vezan je uz posebne društvene, povijesne i ekološke okolnosti“ (ibid.).

Etnologinja i kulturna antropologinja Tihana Rubić piše kako je obitelj „ipak znatno više od zakonski reguliranih odnosa, tj. od normirajuće razine određene zakonom. Ona je društvena vrijednost i „normalitet“. Obitelj određuje tijek, kvalitetu te sadržaj života pojedinca, utječe na izbor bračnog partnera, dužinu školovanja, izbor profesionalnog života, pruža pomoć pri zapošljavanju, ali i, što je manje poznato, u nezaposlenosti. Obiteljski odnosi su i svojevrsan model za funkcioniranje i drugih društvenih odnosa u svakodnevnom životu pojedinca“ (Rubić 2012:66). Ono što Rubić zamjera hrvatskoj etnologiji nedostatak je informacija o ulozi obitelji u svakodnevnom životu pojedinca (usp. ibid. 69).

Jugovinil je bio dijelom svakodnevice velikog broja kaštelanskih, splitskih i obitelji iz bliže okoline Kaštela. Često je i više od jednog člana obitelji radilo u Jugovinilu, a neki od njih potom i na obiteljskim poljima. U razgovorima s kazivačima, saznala sam da je dio njih došao u Jugovinil „po vezi“, osobito obiteljskoj. Otac jednog od mojih kazivača u Jugovinilu je zaposlio i njega i svoju suprugu, drugog je kazivača zaposlio otac. Jednu je od kazivačica zaposlio suprug, preko Jugovinilovog sportskog društva. Kazivači upozoravaju na to da su, osim obiteljskih, i partijske veze imale važnu ulogu pri zapošljavanju.

Šezdesetdvogodišnji kazivač spomenuo je kako se nije bilo teško zaposliti u tvornici, govoreći kako je samo trebalo šefu reći da netko treba posao, pa bi šef pronašao mjesto. Prvo bi ga se zaposlilo na mjesto čistača, a potom po potrebi, prebacilo bi ga se da radi na stroju za koji je obučen.

3. O kazivačima i metodologiji

Etnologija je, u najužem smislu, znanost koja proučava ljudska društva i kulture. Kao važan dio etnologije, a danas i kulturne antropologije, javlja se etnografija, odnosno „proučavanje i sistemsko opisivanje ljudskih zajednica“ te „deskriptivni proizvod nastao temeljem etnografskog istraživanja“ (Potkonjak 2014:10). Potkonjak navodi kako je važno obilježje etnografije terensko istraživanje, obilježeno sudioničko-promatračkim tehnikama istraživanja, odnosno stjecanjem iskustva iz prve ruke (usp. ibid. 11). Etnolozi i kulturni antropolozi u stalnom su doticaju s ljudima, a njihove etnografije podrazumijevaju ne samo pisanje dobivenih rezultata, nego i pripreme koje svako istraživanje zahtijeva. Promišljanje terena, prikupljanje literature, traganje za kazivačima, odlazak na teren, i naposljetku sistematiziranje dobivene građe najvažnija su obilježja etnografskog istraživanja. „Etnografija (...) nije samo opis onoga što vidimo nego i osvješćivanje načina na koji saznajemo“ (ibid.).

Ključna stavka u provođenju terenskog istraživanja pronalazak je dobrih, voljnih i zainteresiranih kazivača. U potrazi za potencijalnim kazivačima nisam izlazila iz svoje komforzone, odnosno, tražila sam ih u okviru obitelji i obiteljskih prijatelja. Glavni je razlog tomu bio je praktičan – to što je ovo moje prvo samostalno terensko istraživanje pa nisam htjela riskirati odbijanje od nepoznatih kazivača, kao ni neugodnu tišinu i zbunjenost pred nepoznatima i možda nedovoljno zainteresiranima. Moram napomenuti da je odabir kazivača utjecao na rezultate ovog istraživanja, te vjerujem da bih, da sam proširila potragu i izašla iz kruga obitelji i prijatelja, dobila nešto drugačije rezultate, budući da su dobivena kazivanja pozitivna i jako slična zbog generacijske bliskosti četvero od šest mojih kazivača. Ipak, ne mislim da je ova vizura, mene kao *insidera*, nužno bila nedostatak u istraživanju. Dapače, vjerujem da se mnogi iskazi i prisjećanja možda ne bi mogli (lako) ostvariti i zabilježiti u istraživačkoj situaciji u kojoj se istraživač i sugovornik prethodno (dobro) ne poznaju. Tako da je izbor poznatih istraživača donio vjerojatno jednu dodatnu ili drukčiju vrijednost i karakter prikupljene građe te crt u razgovorljivosti, spontanosti, opuštenosti i povjerenja u odnosu istraživač – sugovornik, koja je bitan element u istraživačkoj interakciji licem u lice, kakva je etnološka i kulturnoantropološka.

3.1. Sugovornici (kazivači)

Istraživanje sam provodila tijekom kolovoza 2016. godine u Kaštel Kambelovcu i Kaštel Starome.³ Strukturno, svoje kazivače mogu podijeliti u nekoliko kategorija: spol, dob, stupanj obrazovanja, radni vijek u Jugovinilu. Dvije moje sugovornice su bile žene, što je doprinijelo uvidu u muško-ženske odnose na radnom mjestu, te uvidu u žensko iskustvo rada u tvornici. Obje su kazivačice visokoobrazovane, jedna je u trenutku intervjua imala 83, a druga 51 godinu. Iako sam od kazivača dobila dopuštenje za uporabu punog imena i prezimena, u svrhu njihove zaštite, odlučila sam koristiti prvo slovo imena i godine pri identifikaciji kazivanja.

Najstariju kazivačicu, osamdesettrogodišnju gospođu iz Kaštel Starog poznajem od ranije, premda površno. U razgovoru s njom sam doznala da je u Jugovinilu radila pune 32 godine, te da je tamo dočekala i umirovljenje. Gospođa je pri razgovoru često koristila frazu „čekaj malo, da se sitin još“, kada bismo, nakon dugog pričanja malo zastale. Iz razgovora s njom saznala sam ponajviše o tome što se u Jugovinilu proizvodilo, kakva je bila zdravstvena skrb za radnike, i općenito o beneficijama koje su radnici imali.

Jedan od kazivača je u rodbinskoj vezi s mojim ocem. Po struci je električar, a u Jugovinilu je obavljao električarske i bravarske, odnosno strojobravarske poslove. Šezdesetdvogodišnjak je jedini koji nije znao (ili htio) točno reći koliko je dugo radio u Jugovinilu: „U Jugovnilu je bilo jedno 20 godina, od...biće, šta ja znan otkad do kad...“ S obzirom na osjetljivo socijalno stanje ovog kazivača koji niti radi niti prima mirovinu, nisam htjela zapitkivati detalje njegovog prestanka rada u tvornici, primijetivši da je i na prvo pitanje, o stažu tamo, nevoljko i neodređeno odgovorio. U svome kazivanju kao najbolje iz Jugovinila izdvaja socijalnu osjetljivost, odnosno postojanje kase uzajamne pomoći, isplaćivanje viškova na plaći, te moguć dogovor s nadređenim oko prekovremenih sati.

„U biti, Jugovinil je onda bila država u državi. Znaš zašto su rekli država u državi? Zato šta je prije...to san ja možda stiga dvije godine...bila je plata pa je onda bila, na pola plaće je bia višak, višak u finansijskom smislu. Viškove su isplaćivali skoro svaki mjesec! A taj višak ti je bia, manje-više, možda malo manje od plaće, možda 20%. To ako ti je bila plaća na primjer danas 5 iljad', 5 tisuća, taj višak je bia onda 3 tisuće. Tako da je bilo novca, šta se reče, za bacat. Bilo je ono vrime dobro. Onda je, šta je

³ Intervjui su snimani mobitelom, a potom i transkribirani. Transkripti su pohranjeni u arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, te su na zahtjev dostupni za dodatna istraživanja.

najbitnije, sva poduzeća, bila je ona kasa uzajamne pomoći. I onda ako si ti treba na primjer kupit, šta ja znan, regal ili tapet ili televizor, onda bi iša tamo u kasu, onda bi ona tamo upisala i onda bi ti to polako odbijalo od plaće.“ (D, 62)

Supružnike, pedesetjednogodišnjakinju i pedesetsedmogodišnjaka iz Kaštel Gomilice na intervju i večeru sam pozvala u svoju kuću. S obzirom na to da su bliski prijatelji mojih roditelja, atmosfera je bila izrazito ugodna. Iako su intervjui bili zamišljeni kao polustrukturirani⁴, pokazalo se da i nije bilo potrebe za postavljanjem velikog broja podpitanja i navođenjem intervjua na odgovore koje želim dobiti. Umjesto toga, razgovor je tekao gotovo i bez mojih pitanja i potpitanja, upravo zato što sam na okupu imala dva bivša djelatnika i djelatnicu, koji su mi, međusobnim razgovorom i prisjećanjima dali i više od onog što sam tražila. Za ovakav razvoj razgovora uvelike je zaslužan moj otac (57), također bivši djelatnik Jugovinila, koji je, svojim duhovitim upadicama i reminiscencijama na ljude i situacije koje su ocijenjene vrijednima spomena i zapisivanja, razgovor pokretao i onda kada bi nastala tišina. Njihova kazivanja obilježena su usporedbom *onih vremena* i današnjeg stanja, u korist socijalizma, objašnjavajući kako tada nije bilo straha od gubitka posla.

„...jedna sigurnost, je bila, a u skromnosti. (...) Ti kad si uša u Jugovinil, ti si bia siguran u plaću, ti si bia siguran u zdravstvo, ti si bia siguran u sve u šta si moga bit siguran...šta danas nisi. Nisu se pisali ugovori na ovo na ono, na određeno.“ (V, 51)

Važno obilježje njihovih kazivanja, osobito pedesetsedmogodišnjeg I, ponosno je isticanje Jugovinila kao jedne od najboljih i najsuvremenijih tvornica na ovim prostorima.

„(...) Imali smo taj IBM-ov veliki kompjuter koji je bia u tome momentu jedan od najsuvremenijih u Hrvatskoj. U biti, Jugoslaviji onda. Bili smo preteča u toj informatičkoj djelatnosti u velikin firmama.“ (I, 57)

Također, istaknuo je kako su mnogi političari, ili pak ljudi na rukovodećim pozicijama u velikim tvrtkama, potekli iz Jugovinila.

„I taj ti je Jugovinil godinama bia škola i za političke kadrove i za kadrove svake vrste. I sad di god dođeš, u koju god dođeš firmu, u sadašnjem društvu, ili rukovoditelj, ili

⁴ Prema etnologinji i kulturnoj antropologinji Sanji Potkonjak, polustrukturirani intervju je najčešći oblik etnografskog intervjua (Potkonjak 2014:71). Potkonjak, prema Kvalle i Brinkman, piše da polustrukturiranim intervjuom „želimo dobiti opis života našeg sugovornika, tako da nam objasni značenje događaja ili pojava o kojima se razgovara; sastoji se od niza tema koje će se prodiskutirati, kao i nekih podpitanja“ (ibid.).

dorukovoditelj, ili stručnjaci, sve nađeš da su radili u Jugovinilu, to je strašno nešto. Izvanredna škola je taj Jugovinil bia.“ (I, 57)

U naraciji o socijalizmu, ovo dvoje se kazivača često referira na suvremeno stanje. Tihana Rubić u svojoj doktorskoj disertaciji piše kako je „socijalizam bitna referentna točka u vrednovanjima i poimanjima suvremene svakodnevice“ (Rubić 2012:124). Čini mi se da današnje stanje u Hrvatskoj malo tko može opisati kao dobro. Dojam koji sam stekla u zadnjih par godina čitajući internetske portale sa svakodnevnim vijestima, a osobito komentare koji jako često završe svađama oko ustaša i partizana, je da se argumenti onih koji na socijalizam gledaju kao na nešto izrazito loše, jako često baziraju na tome da danas barem imamo svoju državu. Ipak, svih šest mojih kazivača, socijalizam, bivšu državu i gotovo sve što je išlo s njome bi vratilo sada, da ta mogućnost postoji.

Uglavnom, primijećena je također u razgovorima česta usporedba nekadašnjih i današnjih prilika, na izmijenjene radne, ekonomske, političke i druge odnose.

Posljednji intervju bio je s još jednim pedesetsedmogodišnjim bivšim Jugovinilcem i policajcem, bliskim obiteljskim prijateljem. S obzirom na to da su naše obitelji vezane s nekoliko kumstava, on i moj otac su dijelili i školske klupe, godine mladosti i radno mjesto, učinilo mi se dobrom idejom da njih dvojicu intervjuiram zajedno, u nadi da ću dobiti gusto i kvalitetno pripovijedanje. Moja očekivanja su se ispunila te sam u tom intervjuu prikupila i najveći broj priča, anegdota i sjećanja u jednom pripovjedačkom nizu. On je, kada sam ga upitala bi li, da može, vratio vrijeme socijalizma rekao da bi, ali pod jednim uvjetom:

„Bi! Bi! Ali znaš šta? Šta je to bilo u to vrime? Možda se ne bi nikad prominilo da su ljudima dali slobodu. Da je čovik moga normalno ić u crkvu, da te nije špijavalo naokolo kole, ti bi uvijek u društvu mora pazit šta pričaš, s kim pričaš, oće li ko čut sa strane. Uvik si živia u nekome...kako bi ti reka, u nekom...nekom grču. Tako ti je bilo i na poslu. Pa oni su ti u crkvi špijavali, pa to je istina! (...) Gledali su po selu ko šta radi, oće li se pivot, imali su svoje ljude šta su išli u Crkvu i slušali su šta pop govori. To je istina, to...ne može niko poreć. Da si ti moga reć normalno "Ja san Hrvat" i da si moga pivot Vilu Velebita, možda nikad se ne bi do ovoga došlo.“ (M, 57)

3.2. Metodologija

Ovaj diplomski rad može se dijelom smatrati autoetnografijom. Sam odabir istraživačke teme ima (ne)posredno „upisane autobiografske motive“ i „interaktivan“ je, tj. s istraživačem ima nekoliko dodirnih točaka (usp. Škrbić Alempijević, Potkonjak i Rubić 2016:88).

„Najznačajnija distinktivna odrednica autoetnografije kao kvalitativne istraživačke metode u odnosu na ostale metode i pristupe ne leži isključivo u autorefleksivnosti, u uključivanju autobiografskog u „klasičnu“ etnografiju, nego u sustavnoj autoreferencijalnosti. U analitičko-interpretacijskom smislu riječ je o kulturnoj analizi i interpretaciji, kroz istraživanje vlastitog, kroz osobnu naraciju i življeno iskustvo. Istraživač/autor je time istodobno subjekt i objekt spoznaje. Autoetnografija je istodobno pristup, proces i proizvod; to je oblik teksta te svjesno pozicioniranje osobnog iskustva u žarište istraživačkog interesa i analitičko-interpretativnog okvira. Naziv je sastavljen od riječi *auto* (sebstvo, ja, osobno iskustvo), *etno* (zajednica, skupina, kulturno iskustvo) i *grafija* (zapisati, opisati, analizirati)“ (ibid. 90).

Za mene je, kao istraživačicu, ova tema od osobite emocionalne važnosti jer sam u nju unijela dio obiteljske povijesti, važan dio moderne povijesti svog grada, te na kraju krajeva sebe, jer moja su obitelj i grad temelji mog identiteta. Nakon gotovo 10 godina života u Zagrebu, poglavlje studiranja bilo mi je logično zaključiti nečime što smatram „svojim“. Iz svog sam grada „pobjegla“, prema njemu sam često i više nego kritički nastrojena, ali on je i dalje moj. Mjesto na kojem sam odrasla, na kojem su me odgojili i s kojeg su me poslali, samu, u nešto znatno veće, apsolutno novo i nepoznato. Nisam mu se često vraćala, dug je to put. A sada, s ovim radom, nadam se da ću mu se odužiti.

Autoetnografija je, prema Rubić, „kvalitativna metoda istraživanja koja se u drugoj polovici osamdesetih godina dvadesetog stoljeća oblikuje u teorijsko-kritičkom i epistemološkom ključu te pod utjecajem raznih teorijskih pravaca i disciplina unutar društvenih i humanističkih znanosti“ (ibid. 87). Metoda je to u kojoj istraživač upisuje sebe u istraživano, bilo to samo kroz jedno poglavlje u radu, bilo kroz cijeli rad.

Razgovori s kazivačima bili su zamišljeni kao polustrukturirani intervjui. Pokazalo se da se bilo kakve strukture, u društvu nekoliko kazivača koji se međusobno poznaju i imaju dijeljena iskustva, prilično teško držati, tako da se grupni intervjui, te količina dobivenih informacija iz njih, bitno razlikuju od dvaju intervjua koje sam provodila s kazivačem i kazivačicom.

Osim intervjua, provela sam i kraću analizu internetskih članaka, prvenstveno sa stranice *Portal grada Kaštela* na temu Jugovinila, te iz njih, a osobito iz komentara čitatelja, išitala predodžbe koje se o tvornici javljaju.

4. Povijest Jugovinila

U svome tekstu o tvornici Kombiteks u Bihaću, Hajrudin Hromadžić piše kako je otvaranje tvornice u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća znakovito zbog toga što se radi o „periodu konsolidacije jugoslavenskog socijalističkog režima nakon raskida sa sovjetskim staljinizmom krajem 40- ih, što je za posljedicu imalo veće okretanje i postupno otvaranje SFR Jugoslavije prema Zapadu“ (Hromadžić 2016:131). Ovo je svakako primjenjivo i na Jugovinil koji je također počeo s radom u doba koje obilježava „centralizirana ekonomija, razvoj temeljen na teškoj industriji i tendencije k naglom prijelazu iz agrarno-poljoprivredne u industrijsku zemlju“ (ibid.). Također, Hromadžić navodi kako se u tom periodu, kao alternativa sovjetskom državnom socijalizmu, javlja jugoslavenski model radničkog samoupravljanja (usp. ibid.).

Kaštela su, prije dolaska industrije, bila poljoprivredni kraj. Pretežito su se uzgajale kulture masline, trešnje i salate, te su se obrađivali obiteljski vinogradi. Poljoprivredom su se Kaštelani bavili i za vlastite potrebe, ali i za prodaju. Marina Blagaić u svom tekstu „Otočna ekonomija – epizoda Jugoplastika“ piše kako je dolazak pogona plastičnih masa na Šoltu uzrokovao samo djelomičan otklon od poljoprivrede, objašnjavajući kako se napušta poljoprivreda kao profesija, prihvaća se zapošljavanje u društvenom sektoru, te da poljoprivredna proizvodnja postaje dopuna prihodima iz zaposlenja, što omogućava stanovništvu kakav-takav dostojan standard (usp. Blagaić 2012:253). Ista je situacija zabilježena i u Kaštelima.

Kazivači navode da su se neki radnici Jugovinila nastavili baviti poljoprivredom i nakon što su počeli raditi u tvornici. Osamdesettrogodišnja kazivačica navodi kako je radno vrijeme tvornice u početku bilo od šest ujutro do dva popodne, ali se nakon nekog vremena to pomaklo na sedam do tri. Istaknula je da su zbog novog radnog vremena „*gundali*“ oni koji su nakon posla išli obrađivati polje, jer im je bilo kasno. Pedesetsedmogodišnji kazivač S. ovako opisuje svoju obitelj i njihove radne navike:

„Famlija se bavila poljoprivredom, dida je radia ka čuvar u Juovinilu, a i bia je jedan od onih šta su posli posla išli u polje. On je puno puno radia. Baba je prodavala salatu,

trišnje, smokve...išla bi po misec dana u Sloveniju sa salatam, u Split s trišnjama...“ (S, 57)

Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) je nakon Drugog svjetskog rata, s namjerom praćenja svjetskih trendova, donijela odluku o izgradnji tvornice plastičnih masa (usp. Ganza 1975:12), s obzirom na to da se PVC smatrao „čarobnim prahom“⁵ a plastika „budućnošću za kojom je žudio obični poratni puk“⁶. Jurica Pavičić, autor kolumne naziva „Moj tata iz Jugovinila“, u e-mail prepisci mi je reproducirao priču o nastanku Jugovinila:

„(Otac) ...puno mi je pričao o nastanku Jugovinila. To je ta priča koju sam reproducirao u tekstu, kako su Titovi agenti kupili nacрте od istočnonjemačkog prebjega pa napravili kopiju postojeće Hitlerove tvornice PVC-a u Battenfeldu. Otac mi je govorio kako je svojedobno zbog poslovne suradnje putovao u taj Battenfeld i da je to bilo nadrealno, da je 800 km sjeverno ušao u pljunutu kopiju Jugovinila, do zadnjeg šarafa. Pričao mi je kako je u tvorničkoj knjižnici čitao neku stručnu literaturu o polimerima i naišao na knjigu u kojoj su bile olovkom ispisane bilješke Borisa Kidriča.“ (Pavičić)

Ni u literaturi, ni od svojih kazivača nisam naišla na potvrdu ove priče, no nije isključeno da bi daljnjim istraživanjem i intervjuiranjem većeg broja sugovornika, nekom ova priča ili koji njezin dio, bila bliska i poznata.

Dugi Rat bio je prva lokacija na kojoj se tvornica trebala izgraditi, međutim, ta je odluka revidirana zbog nedostatka prostora, loše željezničke infrastrukture i otežane vodoopskrbe⁷(usp. Ganza 1975:11). Sljedeće predložene lokacije bile su Split, Trogir i Solin, međutim ni ti prijedlozi nisu zaživjeli. Gotovo u posljednjem trenutku, pred sam početak gradnje, odlučeno je da će se tvornica sagraditi u Kaštel Sućurcu. 5. travnja 1947. godine osnovana je tvornica „Jugovinil“, a započela je s radom 29. studenog 1949., na Dan Republike⁸ (ibid. 12). „Protok električne energije kroz ćelije odjeljenja za elektrolizu“ (ibid. 13), simbolično je označio zvuk tvorničke sirene koja će radnicima služiti kao orijentir za polazak na posao, marendu i odlazak.

⁵ Vidi: <http://www.jutarnji.hr/arhiva/moj-tata-iz-jugovinila/3381974/> (zadnji pristup 2.3.2017)

⁶ Ibid.

⁷ „Izgradnja i razvoj Jugovinila temeljili su se na blizini izvora električne energije i karbida, te vode (rijeka Jadro), a važan je bio i položaj uz more (otpadne vode), blizina relativno velikog grada (prometnice, stručnjaci) te radna snaga iz nerazvijenog i siromašnog zaleđa“ (Gasperčić 2010:77)

⁸ Dan Republike bio je najvažniji praznik u bivšoj SFRJ, kada su predstavnici partizanskog pokreta proglasili federativni ustroj Jugoslavije.

„Čulo se od Splita do Trogira, to je nama bia orijentir, ka u podne kad ti crkva zvoni.“
(S, 57)

„Evo jedan detalj koji bi ti moga bit poetičan malo, u 5 i po ti je zvonila, svirala tvornica, znači dimnjak tvornički je svira u 5 i po, kao buđenje, koliko god to nama sada zvučalo...u 6 uri ti je isto zvonilo...svirala fabrika da počinje rad, to je onaj dimnjak na paru, onda u 9 i po ti je sviralo opet da je marenda, onda u 10 uri da završava marenda, onda u 2 ure, (u 2 manje 5) je sviralo da je dva manje pet, peri ruke, a onda u 2 ure bi sviralo da je gotovo i pustilo bi te na kapije. A već u 2 manje kvarat, 2 manje 20 bi se počele kolone kupit, ljudi se slivali prema kapiji i to bi ti bilo onda već u 2 manje 5 pola fabrike već na kapiji...“ (V, 51)

U knjizi „Poduzeće za proizvodnju i preradu plastičnih masa i kemijskih proizvoda *Jugovinil*“, navedeno je kako su pri samome početku rada tvornice nastali problemi jer strani stručnjaci nisu bili u mogućnosti korektno izvršiti nadzor nad montažom i uhodavanjem radnika, koji je bio naveden u ugovoru (ibid. 13). Mladi Jugovinilci su se iskazali te samostalno izveli proizvodnju na pravi put. Osobito se napominje da je „prosječna dob tadašnjeg radnika u Jugovinilu bila 25 godina“, te da su „mladost, polet i vjera u novo društveno uređenje zaslužni za pobjedu“ (ibid.).

U početku, Jugovinil je proizvodio samo PVC prah, potom se, početkom davanja povjerenja plastici u svakodnevnoj primjeni, proizvode i PVC prerađevine: granulat, ploče, cijevi, folije i tome slično (ibid. 14). Proizvodnja robe široke potrošnje počela je 1953. godine kada nastaje Jugoplastika, sestrinska Jugovinilova tvrtka koja je proizvodila raznu konfekciju, uključujući dječje lopte i manje igračke (ibid.).

4.1. Organizacija i razvoj

Do 1950. godine, organizacija se privrede temeljila na Zakonu o državnim privrednim poduzećima⁹ (ibid. 17). To je značilo da je direktor poduzeća odgovarao višim instancama –

⁹ „Tim je Zakonom određeno da svako državno poduzeće stoji pod administrativno-operativnim rukovodstvom određenog državnog organa. Poduzeća općedržavnog značaja stoje pod administrativno-operativnim rukovodstvom ministarstava, komiteta, odnosno njihovih uprava, kao i komisija, samostalnih uprava, direkcija i ustanova pri Vladi FNRJ. Državne organe za vršenje administrativno-operativnog rukovodstva poduzećima republikanskog, pokrajinskog i lokalnog značaja određuje zakon narodne republike.“ (Validžić 2008:1)

generalnoj i glavnoj direkciji pod rukovodstvom organa državne uprave. Od 1950. godine na dalje, mijenja se način upravljanja privredom. Marksova ideja „Tvornice radnicima!“ provodi se u djelo te se osniva radničko samoupravljanje. Decentraliziraju se privredne funkcije državnih organa, generalne direkcije gube administrativno-privredni karakter, a zadržavaju plansko-regulatorski, analitički i instruktorski. Jugovinil tada preuzima sve operativne funkcije čime razvija vlastitu inicijativu i odgovornost u izvršavanju zadataka (ibid. 18).

„...svi su tada u to vrime, državna poduzeća imala tu radničku upravu, radnički savjet, samoupravljanje, tobože, „tvornice radnicima“, tako se to zvalo, pa bi bili radnički savjeti, na njima su radnici odlučivali o tome kako će se tvornica razvijat...naravno to je glupost teška jer radnik ne može znat ako će se razvijat tvornica, nema pojma. Pola ih je bilo nepismenih, pa će sad oni...to se tako zvalo. Dosta je upliva tu imala Partija, u tom dijelu, u kojem pravcu će se šta razvijat recimo. Ali opet, u tom stručnom dijelu morali su raditi stručni ljudi...jer bi bila stvarno tragedija da je mogao svaki odlučivati. Nekakve odluke su se donosile na tim radničkim savjetima, nisu bile sad nešto značajne...više je to bilo informativno, nešto bi se potvrdilo, nešto bi se predložilo... s time da bi se ka prije to sve dogovorilo i potvrdilo a onda se donosilo na radnički savjet, ka slaže li se s tim... naravno, obično bi se složila i tako.“ (S, 57)

4.2. Briga za kadrove

„Privredna se politika ne može zamisliti bez kadrovske, a kadrovska bez organiziranog sistema sveobuhvatnog i permanentnog obrazovanja“ (Ganza 1975:43).

Jugovinil se izrazito ponosio svojom brigom za radnike, bila ona unutar sustava obrazovanja, zdravstvene zaštite, prehrane ili stanovanja. Uprava je bila izrazito protiv „poistovjećivanja čovjeka sa strojem“, odnosno „izobrazbe za isključivo proizvodne radne operacije“ (ibid.). S obzirom na to da je socijalističko samoupravno uređenje cijenilo kompletne ličnosti, u tom se smjeru krenulo i s edukacijom radnika, upoznavajući ih s procesima od proizvodnje pa sve do raspodjele proizvedenog. U početku, radnike su slali na obuke u tvornice kao što u Elektrobosna i Borovo jer su prerađivački postupci bili slični onima u Jugovinilu. 1950. godine, Jugovinil je osnovao trogodišnju školu učenika u privredi, koja je osposobljavala radnike za zanimanja potrebna u okviru tvornice: kemičare, laborante, stolare, kovinotokare, itd. Nastavnici su uglavnom bili stručnjaci Jugovinila. Treba istaknuti i da je Jugovinil bio jedan od začetnika

ideje o osnivanju Kemijsko-tehnološkog fakulteta u Splitu koji je i otvoren 1960. godine. (usp. ibid. 43–47)

U razgovoru s kazivačima dobila sam nekoliko potvrda o brizi za obrazovanjem radnika. Najzanimljivije je to što svi naglašavaju kako Jugovinil ničime nije uvjetovao ostanak u tvornici nakon obrazovanja – iako je bilo besplatno.

„Ja san ti u 7 godina rada tamo bia na kompjuterskin tečajevima bar 15 puta...a to je još malo koliko su ljudi bili. I u Ameriku su slali ljude na školovanje, tako da su stvarno osigurali maksimalno.“ (I, 57)

„I ja san, čin san stekla mogućnost...pisalo je bilo kad san prilazila na drugi odjel da moran imat stručni ispit. Ja to nisan imala i onda su nas oni uputili, normalno, o svome trošku i na to, i na predavanja u Zagreb, i na polaganje...svi troškovi...to je tebi bilo sve sređeno, od avionske karte, smještaja...ti to ništa, ništa, ništa, ništa nisi mora vodit računa. Znači, iša si u kadrovsku, tamo si reka šta ti treba...uglavnom oni bi organizirali nama, imali smo smještaj u hotelu Dubrovnik, nije to ka danas da te negdi bezveze stave, da nas je stavilo tamo negdi u barake. A ta predavanja su nam bila, je li to Berislavićeva, to je jedna ulica odma dole ispod...kad smo sve to odslušali, sve su nam platili, knjige, sve su nam platili...iza toga su nam platili i da idemo polagat...evo, to bi ti sad bilo vridno 20000 kn da ti neko da. Razumiš, eto to, ja sad ne znam jel moš negdi doživit od neke firme. (...) Ja san dobila taj...dobila, dobro, morala san ja učit za taj, za dobit taj državni ispit, ali ničim mi oni nisu uvjetovali, e sad ako si ti položila taj državni ispit, sad ti moraš ostat radit tu 5 godina u firmi, ili 2 godine. Ničim me nije uvjetovalo, ja san mogla odma sutradan sa tin položenim ić na bilo koje drugo radno misto, razumiš, nisu oni, na taj način se nije radilo. Ima si jednu slobodu. Ležernost.“ (V, 51)

„Dosta je ljudi išlo i na školovanje, dosta je ljudi i srednje škole pozavršavalo, neakve kurseve da bi se ljudi koliko-toliko obrazovali u smislu posla koji će obavljat. Neki ljudi su tako i upisivali fakultete i završavali, obrazovanje je bilo puno dostupnije. Doduše, obrazovanje izvan struke, takvo Jugovinil nije plaća. Ali ovo koje je bilo u struci, za potrebe tvornice, to je Jugovinil plaća, a kasnije ljudima nije bila obaveza ostajanja, kasnije kad bi se našlo bolje radno misto, ljudi su odlazili. Čini mi se da smo čak imali

svoju knjižnicu. Poviše laboratorija mislin da je bila. Onda bi se posli 2 ure znali održavat partijski sastanci, KPJ¹⁰. “ (S, 57)

4.3. „Sve si moga obaviti u krugu tvornice, ne izlazeći iz tvornice“

Jugovinil je radnicima pružao posao, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu. Mnogim je radnicima riješio i stambeno pitanje. Paralelno s izgradnjom tvornice, počela je i izgradnja radničkog naselja u Kaštel Gomilici, a za one radnike koji su preferirali život u gradu, građeni su i kupovani stanovi u Splitu.¹¹ Poduzeće Jugovinil se u odnosu prema svojim zaposlenicima vodilo sljedećom logikom:

„Polazeći od stanovišta da čovjek daje najviše u proizvodnji kad je oslobođen najosnovnijih briga i da je njegova privrženost kolektivu najizraženija kad osjeća solidarnost, logično je da radna organizacija svoju osnovnu politiku usmjerava na stvaranje mogućnosti za poboljšanje ličnog i društvenog standarda radnih ljudi“ (Ganza 1975:83).

Radnici su to cijenili, što se vidi iz prikupljenih kazivanja u kojima su dominantne pozitivne predodžbe o tvornici i dobu socijalizma uopće.

Postojao je i radnički restoran u kojem je bio osiguran topli obrok, a radnici su se mogli i pretplatiti na obrok, koji su neki od njih nosili i kući. Osamdesettrogodišnja kazivačica je bila jedna od tih koji su nosili kući gotov obrok, jer, kako kaže: *„Nisan imala kad kuvat.“*

Ono što su mi kazivači osobito isticali, bila je briga za zdravlje radnika. Na samom ulazu u tvornicu izgrađene su ambulate i laboratoriji. Uz stalne liječnike, svaki su dan dolazili specijalisti svih struka.

„Zdravstvenu zaštitu smo imali fantastičnu, sve smo imali, to posebno napominjen...primarnu zdravstvenu zaštitu i stomatologiju, to smo imali, i ne samo to, i specijalističke preglede i rendgen...laboratorij, dva likara, i specijaliste koji bi dolazili možda jedan put misečno ili sedmično...recimo bia je ono očni, onaj Ozretić, kako se zva, on je dolazio misečno.“ (I, 57)

¹⁰ Komunistička Partija Jugoslavije.

¹¹ U Kaštel Gomilici je izgrađeno ukupno 140 stanova, a u Splitu 167. (usp. Ganza 1975:83)

„Sićan se da san ja imala problema s očima, to ti je doć na pregled šta sad čekaš recimo 3 miseca pa se naručiš, ti bi tamo, on bi ti, sestra bi te zapisala i rekla on dolazi u sridu i bez problema, nema tu čekanja, nema tu ničega, tu bude 5 ljudi koji su svi naručeni, za očale, za...nismo mi niko išli u Split na Firule pa sad da smo čekali, ili na rendgen šta on govori...do si moga di si tia i kako si tia. Sve si moga obaviti u krugu tvornice ne izlazeći iz tvornice.“ (V, 51)

Isti kazivači ponovno rade usporedbu „onda i danas“, opisujući kako se danas, primjerice, u splitskoj bolnici Firule čeka mjesecima na pregled kod okulista, dok je onda situacija, barem za radnike Jugovinila bila mnogo jednostavnija – sve su preglede, bilo kojeg specijalista, mogli obaviti u tvornici, a jedan je kazivač napomenuo kako su liječnici odlazili i u kućne posjete.

4.3.1. „Ka neka banka u tvornici...“

O socijalnoj osjetljivosti mnogo govori činjenica da se radnike koji zbog ozljede ili invaliditeta više nisu bili sposobni za rad, nije otpuštalo, već ih se ostavljalo da rade, dakako, u okviru svojih kapaciteta.

„Zaštitnu radionicu smo imali za radnike invalide. Posebnu zaštitu. Sad je srušeno, s istočnu stranu Konzuma. Vodilo se računa znači i o tim ljudima koji više nisu fizički ni psihički bili sposobni za normalni rad, nije ih se otpuštalo, nije se slalo na...da idu po socijalama, ne znam čemu, nego su i dalje nastavili raditi sa kapacitetom kako su mogli, je li.“ (V, 51)

Ono što kazivači također naglašavaju postojanje je takozvane kase uzajamne pomoći i sindikalne zimnice. Kasa uzajamne pomoći postojala je neovisno od tvornice, tj. to je bila organizacija radnika kojoj je svrha bila prebroditi neku nastalu obiteljsku ili krizu u kućanstvu. Kazivači detaljnije objašnjavaju na koji je način kasa uzajamne pomoći funkcionirala:

„Imali smo recimo kasu uzajamne pomoći koja je funkcionirala...to je bilo van firme ustvari, van institucije firme. To je bila ka organizacija ljudi unutar firme. Nisi ti mora biti član kase uzajamne pomoći, nisi mora biti ali si moga i onda ti je neke pare odbijalo. I ti bi onda kad bi ti trebali neki novci, kad bi došla na red, a to se lako dolazilo na red, recimo treba mi danas 15-20 iljada kuna, ti bi pisa molbu, ovi bi ti odobrili i ti bi tih 15 iljada kuna vraća kroz neki period...bez kamata, jasno. Beskametni kredit u biti. Ka neka banka u tvornici. To je sve išli priko računskog centra, to je sve bilo sistem koji se

razvia i koji je radia ka tvornički sistem, ne ka danas, amo se nas par organizirat i pomoć. Ti jednostavno, ako ti nešto iskrsne, moga si dignit recimo ako ti zatreba za recimo...nisu to bili sad u smislu 100 iljada eura, nego su to bile recimo 2 iljade eura ili nešto u tom smislu...nešto prebrodit, neku nastalu krizu, situaciju u kući, ne kupit stan od toga. Onda ti je taj sindikat funkcionira stvarno dobro, te zimnice...dobro to se onda uglavnom svodilo na ove zimnice...“ (I, 57)

„Sve za kuću bi ti se nabavljalo...sindikat bi ti u principu nabavlja jednom godišnje zimnice od, ne znam, ogrijeva, od hrane različitih vrsta, svašta...kumpira, svega, od ovih osnovnih potreba...ulja, sve si moga nabavit preko zimnice. Tu bi ti bile nešto povoljnije cijene jer su oni to nabavljali na veliko i opet bi ti odbijali na rate, bez kamata, jasno, na godinu dana.“ (V, 51)

„Gle, mi smo bili u ono vrime humani. On se oženia za svoju tu ženu koja je isto bila narkomanka, mi smo kupili njemu za kužinu. Mi smo mu kupili u Jugovinilu, vidiš ti, mi smo bili humani...a znali smo da je on bia takvi...“ (M, 57)

4.3.2. „Sve je to Jugovinil napravila...“

U okviru Jugovinila njegovao se sadržajan kulturno-zabavni život. Organizirale su se kino-predstave, kazališne predstave, koncerti, proslave itd.

„Pri Jugovinilu je bilo, bila je jedna velika ona na Giričiću, bilo je kino, pa su se održavale razne i predstave, tu su dolazili glumci, bili su tu i neki koncerti unutra...e bila je i Tereza, i Ivo Robić...to ti je ova garnitura prije...“ (Šezdesetdvgodišnjak)

„Sportskoj rekreaciji prilazi se sa stanovišta da je fizička kultura svakodnevna potreba radnog čovjeka, da je od velike važnosti za podizanje radne sposobnosti, za socijalistički odgoj, za očuvanje zdravlja i zbližavanje radnih ljudi“ (Ganza 1975:87).

Jugovinil je imao i nogometno igralište, rukometni stadion, kuglanu i garderobe. Sportsko društvo „Jugovinil“ bilo je organizirano u pet klubova: nogometnom, rukometnom, kuglaškom, stolno-teniskom i streljačkom, te je okupljalo više od 200 sportaša.

O tome svjedoče i kazivači:

„I: A imali su svoje sportsko društvo koje je imalo nogomet, rukomet, kuglaše, streljaštvo, šahiste...nije se plaćala članarina ka šta se sad plaća. I kad bi doša tamo,

dobia bi kopačke, čarape...evo vidiš, to je njoj nepoznat pojam...a otac ti je bio tamo, jeben ti miša, mogla ti je to znati reći. I recimo, bilo koje utakmice, sve di se išlo. To je Jugovinil plaća. Tamo di je bila kuglana, to su bile dvije automatske staze, znači automatske, nije to niko doli naništa čunjeve, sve se to dizalo...sve je to automatika bila.

V: Sve je to Jugovinil napravio, za sve ljude, ne...ti si mogla doći tamo i bez da radiš u Jugovinilu.

I: Ali isto su uglavnom radnici Jugovinila koristili.

V: Recimo ti tamo nisi plaćala članarinu, šta je sad obavezno. Ima si Dragicu koja ti je kuvala čaj...ti si te dresove ostavila, ona bi ti oprala do idućeg puta...to su sve radnice Jugovinila to prale, ne bi Dragica...“

S obzirom na to da je rad u kemijskoj tvornici često opasan po zdravlje, Jugovinil je svojim radnicima osiguravao i odmore, odnosno „zdravstvenu rehabilitaciju“ na Bohinju, gdje su posjedovali hotel (ibid. 89). Napominje se da se ovakva vrsta odmora nastojala omogućiti svim radnicima, te da su se za tu svrhu, osim novca iz Sindikata, iznalazili i drugi načini financiranja (usp. ibid.).

Većina kazivača je koristila odmorište na Bohinju, te u kazivanjima ističu kako se „gori išlo za uštediti“.

„I: I recimo, ovi sindikat, organizirali su godišnje odmore po vrlo maloj cijeni. Naš Bohinj je bio hotel B kategorije po svemu. Jesi bila kad u Bohinju? To ti je bio hotel B kategorije po svemu. Za vrlo male novce, to je bilo smiješno.

V: Ma to si išla tamo za uštediti. U tih 10 dana šta ideš, ideš uštediti.

I: To je bilo ono šta je bilo naše. I tu si mogla ići tokom cijele godine kad ti je odgovaralo, kad bi bilo mista, je li. A s druge strane ima si i razmjenu. Ima si razmjenu sa Jugoplastikom, sa Inon, da si mogla ići na Učku, mogla si ići na Lastovo, mogla si ići na Šoltu.“

„Jugovinil je imao i 2–3 odmarališta, na Učkoj, na Šolti i na Bohinju. Kad bi išla ti gori bio bi...bolje je bilo gori ići nego doma. Uvijek bi uštedila jer je bila ferata jeftina, autobus jeftin, to ti je bilo mukte sve amo reći. Sindikat je bio jak, bilo je sve to priko sindikata plaćano.“ (M, 83)

4.3.3. Zaključno o pregledu

U ovom kratkome pregledu povijesti Jugovinila utemeljenome na tvorničkoj monografiji i kazivanjima, vidljivo je da su kazivači iznosili isključivo pozitivna sjećanja na vrijeme socijalizma i na vrijeme koje su proveli radeći u Jugovinilu. Njihova sjećanja obilježava ponos na vrijeme rada u tvornici, iako plaća nije bila stimulativna, ističući više nego kolegijalan, štoviše, obiteljski odnos među radnicima, kako jedna od kazivačica navodi: „...u Jugovinilu su ti svi bili ka familija“. (V, 51)

„Ja san 10 godina jedva čeka kad ću ić na posal. A ima san plaću, ne znan, 150 maraka onda. To je stvarno malo. Al bila je ekipa, reka san ti, nas dvadesetak od dvadeset do dvadeset tri – četiri godine, pa smo onda došli svi u 2 miseca. To je bila stvarno...a di sve nismo pošli skupa...živili smo skupa i van Jugovinila. Izlete, posli i obiteljski se družili...meni je to bia najlipši period u životu. Dan danas se s većinom družin. I tvoj otac je dobro upozna tog jednog mog prijatelja, još iz Jugovinila, posli je on iša u Biograd živit, i dan danas on često dođe kod mene.“ (I, 57)

„Znaš šta, kako je prije, kad se to radilo, onda je bilo zajedništvo, bilo je drugarstvo. Radilo se, u jedno vrime se radilo i zajebavalo, sve je bia rad kroz zajebanciju. I uvijek se nešto radilo! Nikad nije proizvodnja patila, ono da bi nešto...i ovaj, judi su se družili manje više.“ (D, 62)

Osamdesettrogodišnja je kazivačica, kada sam ju upitala što se sve u Jugovinilu proizvodilo, u jednom trenutku pokazala na rolete, rekavši: „Super ti je to bilo, znaš, imali smo jako kvalitetnu robu. Vidiš, ovo su ti rolete, mi smo ih kupili ima četrdeset i pet godina, vidiš ih, krasne su.“ Njezin opis roleta kao „krasnih“ upamtila sam kao nešto vrlo zanimljivo, te sam o tome razmišljala neko vrijeme, jer nikada nisam susrela nekoga tko bi rolete opisao kao krasne. Smatram da je ovaj izbor riječi u kazivanju o nečemu poput roleta, što bi se moglo opisati kao kvalitetno ili funkcionalno, važan indikator pozitivnoga i lijepoga sjećanja na tvornicu.

Dakle, druženje na radnom mjestu i van njega, prisan odnos s kolegama, socijalna osjetljivost i financijska sigurnost samo su neki od *leitmotiva* dobivenih kazivanja. Međutim, kemijska tvornica usred naseljenog mjesta, tako blizu mora, s neadekvatnim sustavom zbrinjavanja otpada, imala je brojne negativne učinke na okoliš. U poglavlju koje slijedi, riječ će biti o svemu negativnome što je Jugovinil Kaštelima ostavio u nasljeđe.

5. „Mi smo ti se onda mazali s onom radioaktivnon šljakon ka likovitin blaton... “

Kada sam kazivače pitala zbog čega je Jugovinil propao, odgovor je bio jednoznačan: politika. Hromadžić piše kako su višestruki razlozi propasti industrijske proizvodnje na prostoru bivše države. Kao najvažnije navodi: ekonomsku krizu tijekom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, mjere štednje i pukotine u strukturi samoupravnog socijalizma i naposljetku ratove koji su doveli do konačnog raspada bivše države (usp. Hromadžić 2016:124).

Ivo Gasperčić u svome članku o počecima proizvodnje PVC-a u Hrvatskoj, piše kako je u predratno vrijeme Jugovinil je počeo poslovati s povećanim gubitkom i dugovima, što je naposljetku rezultiralo stečajem potkraj 1990. godine. 1991. uslijedili su otkazi, broj radnika se prepolovio, izgubljen je velik dio dotadašnjeg tržišta i počeo je rat. Slabljenjem partijskih struktura, vraćanjem mogućnosti slobodnog govora i jačanjem ekološke svijesti, dolazi do prvih institucionaliziranih napada na Jugovinil, nazivajući ga „socijalističkim mastodontom, zagađivačem i trovačem, simbolom socijalizma“ (usp. Gasperčić 79:2010) i sličnim nazivima, a pridružuju im se i lokalni *zeleni* pod vodstvom prof. Ivne Bučan, inicijatorice i voditeljice udruge „Lijepa naša Kaštela“ koja prati aktualna događanja, organizira prosvjede i piše peticije, ukratko, reagira na sve ono što bi moglo štetno utjecati na okoliš.

„Mislin da je ona grupa ekologa na čelu s onom Ivnom Bučan...ma nije prije bilo ekološke svijesti, bitno je bilo proizvodit...ljudi su bili sritni da je industrija došla u Jugoslaviju onda jer su većinom sve bili poljoprivrednici, sve se kasnije bacilo u industriju. Svi su ostavili polja. Onda se javila jedna grupica ljudi koja je u početku bila sve nešto tiho, tiho, utiho...ali mislin da je tako i u svitu bilo; da nije samo Hrvatska tako reagirala nego i svijet. To je jednostavno bia jedan razvoj svijesti.“ (V, 51)

Da Jugovinil zagađuje, nije bila tajna. Kemijska tvornica u naseljenom mjestu, sa jako zapaljivim i eksplozivnim materijalom koji se čuvao u takozvanim *balotama*¹², nikako nije mogla biti dobra po okoliš. U knjizi *Prostor između Trogira i Splita*, Ivo Babić piše kako se „samo iz tvornice Jugovinil godišnje ispušta oko 11 milijuna kubika tehnološki otpadnih voda“ (Babić 1984:212). Ipak, ono što moji kazivači naglašavaju: „ono šta ne znaš, to te ne smeta“, aludirajući time na ispuštanje otrovnih para u zrak i žive, cinka i olova u more. Također, napominju kako su ljudi tada još bili nedovoljno educirani, te da ekologija nije bila važna kao danas. Iako u vrijeme Jugovinila nijedna maslina u Kaštelima nije rodila, mnogo se ljudi

¹² Kaštelani „balotama“ nazivaju velike kugle u kojima se čuvao zapaljivi vinil-klorid monomer (VCM).

razboljelo od raznih vrsta raka¹³, zaljev je u potpunosti uništen što je dovelo i do odlaska turizma iz grada, zanimljivo je da se kazivači, opet sa smijehom prisjećaju jedne stvari iz tog doba, te čak tvrde kako su od nje imali koristi:

„Jel ti znaš da smo tamo, da bi mi ka dica, ka dica, bila ti je, di je sad Marina, bila ti je sad skakaonica. Znači, od te skakaonice do onih ispusta šta je išlo, znaš, ono je išlo onde u more. Mi bi došli tamo u ono tamno, ka crno blato pa bi se mazali s time. A šta smo mi znali onda, dica, Boga ti...mi smo još dobri! Mi smo ojačali od toga!“ (M, 57)
„Mi smo ti se onda mazali s onon radioaktivnon šljakon ka likovitin blaton...“ (I, 57)

„Isto ti ja mislin da smo mi puno otporniji od nekih ljudi koji su odrasli na čistom. (smijeh) Sićam se kad bi išli na Bohinj tamo di je ono totalno čist zrak, zemlja...meni je pet dana glava pucala da ne bi mogla živit od glavobolje. Da bi se nagutala tableta da je to čudo.“ (V, 51)

S osmjehom se, također, sjećaju i toga da se kod tvornice hvatala riba, *„Onda se vatala riba! Cipli i lubini doli na moru! Ovoliki su bili! Sad jesu li bili zdravi ili nisu...“ (M, 57)*, zatim da se u hladnjačama hladilo sladoled i dinje: *„A kad su se čistile te autoklave, pa su se dinje doli ladile...“ (I, 57)*, *„A u onome pogonu hladnjača, tamo smo ti mi znali praviti sladoled...nije ni to bilo zdravo...a oli smo mislili da ćemo se otrovat, razumiš!“ (M, 83)*, a neki su u tim kemikalijama čak i odjeću prali: *„Onda je dide otkria da to puno dobro pere, samo umočiš ovako i izvadiš i sve bude čisto...to je bilo takvo zdravlje...“ (S, 57)*

Pedesetjednogodišnja je kazivačica, u svojoj naraciji upravo o ekološkom problemu koji je prouzrokovao Jugovinil, ispričala malo više o načinima na koje se radioaktivna šljaka „sanirala“, te kazivanje zaključuje današnjom, pozitivnom slikom grada.

„Evo ja san ti recimo radila tamo baš kad se ta šljaka amo reć...nije se ona onda nešto spremala nego je već bila spremljena. Tako su mi rekli. Onda smo ti ja i Anka Šoda na kraju godine, kako se ono zvalo kad bi alat ono...rashodovali! E sad, moglo se taj alat

¹³ Kao najčešće oboljenje spominje se rak jetre: „Stara tvornica u Kaštel Sućurcu, koja je koristila rabljenu opremu i tehnologiju uvezenu iz Švicarske 1948. godine, imala je emisiju od nekoliko stotina ppm VCM u radnom prostoru. Epilog: cijela generacija mladih ljudi stradala je od tumora jetre, "Jugovinil" je ostao zabilježen kao jedna od tvornica s najvećim brojem umrlih od malignih tumora jetre u svijetu“ (<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split-zupanija/clanak/id/472868/ugledni-liječnik-upozorava-na-veliku-epidemiju-karcinoma-na-sirem-podrucju-splita-i-savjetuje-auto-saljete-na-tehnicki-pregled-jednom-godisnje-a-na-svoje-zdravlje-ne-marite> zadnji pristup: 26.3.2017).

dat ljudima pa da nose doma, ali da ne bi nastala svađa, kopala bi ti se ta šljaka i tamo su oni to zakopavali...tamo smo ti mi bagere vodili da ne bi se ljudi potukli između sebe za te rashodovane alate, ko će šta uzet. Nosilo se to tamo i onda ti se to bagerima kopalo i onda san ti vidila da nije uopće stavljena ta folija, šta su ono govorili da su je stavili. Ako su je stavili, onda su je samin tin kopanjen već razbili. Ta šljaka je još uvijek tu, pod nekin betonskim sanducima, zapadno, tamo di su bile one kugle...U principu, meni ti je bila vječna dilema i strašne su mi bile te, one...kugle, dok su tamo postojale, nisan ih volila vidit. U njima je bia VCM, vinil-klorid monomer, koji se, recimo one su se hladile liti, ma stalno su se hladile, liti naročito, to da je puklo bilo kako, bilo bi...iako je jedan put bila neka krizna situacija, jel tako? Ma u principu, mislin da nije misto tu toj industriji, bazi možda, ali prerađivačkoj industriji ne. Najgora je ustvari ona šteta koju ne vidiš, onu plastiku i to, to ćeš skupit, pa ćeš bacit u škovace ili ćeš reciklirat il nešto, al ono šta je u zraku i zemlji, to je mene mučilo. Kažu i puno žive da je u more bačeno...Isto, koliko su god oni govorili da su stavljali filtere, nije bilo filtera. I znalo se osjetit onaj smrad, kad bi Jugovinil nešto pustia...to se čulo u zraku. Ali definitivno, ovo otkad nema industrije, vidiš da se vratila i periska, i ježinac...i ptičji svijet i vjeverice...vidin neke tice koje nisan godinama...pa lastavice nije bilo! Dosta se očistilo.

“ (V, 51)

Danas, kada se u publicističkom diskurzu piše o Jugovinilu, piše se isključivo negativno, dakle o zagađenju, o potrebi za eliminacijom zaostale radioaktivne šljake i projektima koji već godinama najavljuju rušenje preostalih pogona, međutim, do dana današnjeg tvornica stoji tamo, nepromijenjena.

5.1. Jugovinil kao prijeporni prostor

Iz prethodnih se dvaju poglavlja vidi kako je tvornica Jugovinil utjecala na ljude, a kako na okoliš, ta koje je za sobom posljedice ostavila. Olja Savičević Ivančević post-Jugovinilska Kaštela opisuje kao „nesretni lokalitet, izgubljeni svijet koji se pred našim raširenim očima razgradio, da bi svoje ostatke razbujao u divlje tkivo divlje gradnje i divljeg življenja nakupljeno oko krhkog kostura nekadašnjeg starog naselja koji je nejak da bi sve to podnio.“¹⁴

¹⁴ Vidi: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/rekvijem-za-kastelanski-zaljev-20120420> (zadnji pristup 8.3.2017.)

Također, piše kako se Kaštela i Kaštelanski zaljev u javnosti, ali i u publicističkom diskurzu javljaju pod paradigmama ekocida i urbicida počinjenima nad nekad bogomdanim prostorom.¹⁵ Brojni komentari sa stranice *Portal grada Kaštela* na članke koji se bave prošlošću, sadašnjošću ili budućnošću lokaliteta Jugovinila za sobom vuku negativne konotacije, najviše u smislu ekokatastrofe. Društveno mnijenje je takvo da se smatra da ni država ni gradski oci ne poduzimaju sve što trebaju da se problem lokaliteta Jugovinila napokon riješi.

S druge pak strane, sjećanja mojih kazivača izrazito su pozitivna i ne samo to, nego su izrazito nabijena humorom i anegdotama vezanima uz tvorničku svakodnevicu.

Na moje pitanje bi li vratili Jugovinil sada, svi su odgovorili potvrdno, naravno, uz objašnjenje kako bi se u današnje vrijeme, uz modernije tehnologije i nova saznanja, problem zagađenja sigurno bolje riješio, to jest, da do ovako teškog zagađenja vjerojatno ne bi ni došlo.

Kako je moguće da su sjećanja na isti prostor dijametralno suprotna? S jedne strane imamo realnu štetu koju je Jugovinil napravio, a s druge sve ono što je pružao radnicima, od zdravstvene zaštite, zabave, edukacije – bez obzira na relativno niske plaće. Mirna Tkalčić Simetić u svojoj knjizi *Hrelić: antropologija prijepornog mjesta* piše kako su „sve značenjske osi na kojima se određena lokacija stvara podjednako konstitutivna za status lokacije kao kulturnoznačenjskog mjesta“, te da je lokaciju „nemoguće sagledati u okviru samo jednog od tih značenja, koliko god ona bila prijeporna ili kontradiktorna, i dalje su upisana u mehanizam značenja te lokacije“ (Tkalčić Simetić 2015:8). Jugovinil je upravo jedno od takvih mjesta, koja „podrazumijevaju sveukupnost tih raznorazinskih značenja, koja utječu na njegovu fizičku reprezentaciju i simboličku konotaciju“ (ibid.).

„Prijeporni prostori odnose se upravo na mjesta koja, određena sukobima proizašlim iz značenja koja su im pripisana ili njihove interpretacije, „konkretiziraju temeljne i ponavljajuće, a inače nepropitivane, ideološke i društvene okvire koji strukturiraju praksu“ (Low i Lawrence Zuniga 2003:246 prema Tkalčić Simetić 2015:8). Značenja upisana u Jugovinil su višestruka, iako u medijima dominiraju ona povezana sa štetom koja je načinjena u pedesetak godina, a među pukom, sudeći prema komentarima na *Portal*u, više je onih koji na njega gledaju kao na socijalističko naslijeđe, ruglo grada i glavnog zagađivača, nego kao na poslodavca, izrazito osjetljivog na opću dobrobit svojih zaposlenika. U nastavku navodim po dva uzorka pozitivnih i negativnih komentara.

¹⁵ Ibid.

„Neka ga đava nosi što dalje, tribalo bi obisit onoga koji ga je stavlja onde“

¹⁶(Sućurani)

„o mrtvima sve najbolje, Jugovinil je ipak othranio i školova i izgradio mnoge.....“ (branimira)

*„prođen ceston i gledan u tu tugu i samoću pustih i napuštenih zgrada, tu di su naši stari s ponosom radili i nas školovali i onda je doša NEKO i reka da to sve nevaja i da to sve triba uništiti i da sve jude triba poslat doma jer da je to sve ekonomski nerealno.....A ja pitan sve te velike rvatine koji su iz njemačke dirigirali dok smo mi pucali po moseču, kašiču i grahovu koji ***** su nas došli zajebavat šta nisu tamo i ostali...jer bi sve da da danas vidin one kolone sritnih judi kako izlaze iz jugovinila, jugoplastike, škvera, bobisa.....ona nasmijana i bezbrižna lica di se niko nije boja za sutra, di si zna da češ dobit stan i di je bilo za ČOVIKA I RADNIKA, ma jebe mi se jeli se to zvalo socjalizam, jebe mi se jeli bila jugoslavija znan kako mi je danas, bojin se kako će mi dicit bit sutra i da mogu da bi sve da mi se vratit 20 godin nazad, a onda ajme onome ko bi se taka minjat ono ča nije vajalo.... znan sa će se javit koji veliki rvat oli prava rvatina... a ja samo mogu reč I JA TEBI !!!“* (tužno je)

„ti si biće dopbija stipendiju i stan muke zato ti je ono valjalo a meni paše da nema kemije i da masline rađaju svake godine“ (Gost)

Ovo su samo neki od jedanaest godina starih komentara¹⁷ sa stranice *Portal grada Kaštela* koji svjedoče o podijeljenim mišljenjima oko tvornice. Ipak, ono oko čega se svi slažu je to da oko tog lokaliteta vlasti napokon moraju nešto poduzeti, a kao najvažnija se spominje eliminacija radioaktivne šljake. Zadnja dostupna vijest o Jugovinilu datira iz 2014. godine, kada je na sjednici Gradskog vijeća „razbijena fama o radioaktivnosti na području Jugovinila“¹⁸, uz zaključak da se radioaktivna šljaka, iako potpuno bezopasna za zdravlje, mora čim prije sanirati.

Jedan od komentatora piše:

¹⁶ Vidi: <http://www.kastela.org/novosti/aktualnosti/1487-demontira-se-ex-jugovinil> (zadnji pristup: 22.3.2017.)

¹⁷ Vidi: <http://www.kastela.org/novosti/aktualnosti/2079-jugovinil-jugovinil-jugovinil> (zadnji pristup 22.3.2017)

¹⁸ Vidi: <http://www.kastela.org/novosti/gradska-uprava/22649-gv-razbijena-fama-o-radioaktivnosti-na-podrucju-jugovinila-video> (zadnji pristup 8.3.2017.)

„Ovaj naslov je potpuno pogrešan. Niti je fama niti je razbijena. Ovdje se radi o prostoru koje je trajno devastirano zbog neznanja, nemara i neodgovornosti onih koji su na najlipšu plažu na Jadranu izgradili Jugovinil, a i onih koji su kasnije u njemu radili i upravljali. Međutim, šteta se može bar djelomično sanirati, a prostor dovest u prihvatljivo stanje za stanovnike Kaštela. Ovakve neobjektivne prezentacije tomu ne pridonose, već upravo suprotno, stvaraju još veće nepovjerenje prema struci i političarima kojima stručnjaci pogoduju za trenutne interese.“ (Gost_5535)

Iste je godine u donjokaštelanskim pokladnim novinama osvanulo:

„I jedna lipa vijest, da ne bude sve crno, a ta je da je gospodin Ivica Prlić iz Instituta za medicinska istraživanja utvrdio kako na području bivšega Jugovinila nema ni trunku radijacije, a ono šta ima, to je sve od prirode, iako će se ta ista, radioaktivna šljaka, šta prije sanirati, pa sad nije jasno zašto treba sanirati, ako nije radioaktivna i ne izaziva bolesti. Jesu li tu i čiji interesi, ko će ga znat, važno da je bezopasno, službeno.“ (Maškadur, 2014)

Objavu završavaju u šaljivom, karnevalskom tonu: *„Neka nas zraču, neka nas rastaču, eto nas i dogodine, na ovon mistu ovde.“ (ibid.)*

Kraj ovog poglavlja je uvod u novo, koje se bavi karnevalom u Kaštelima. Uvertira je to u dio rada koji će se baviti humorističnim pričama iz Jugovinila, onima zapisanima u knjizi „Glende i šale“ i onima dobivenima iz razgovora s kazivačima.

6. Kaštelanski krnjeval – *Tastamenat*

Neću ulaziti u dublju analizu kaštelanskog krnjevala, već ću iznijeti par riječi o karnevalu općenito i o značajkama karnevala u Kaštelima. Zaustavit ću se na *Tastamentu*, jednom od dijelova karnevala važnom za šale kojima će se ovaj dio rada baviti, jer ću u sljedećem poglavlju prenijeti šale iz Jugovinila koje su zapisane u pokladnim novinama, a kasnije, među ostalima, objavljene u knjizi.

Karneval, odnosno poklade, kalendarski su predkorizmeni običaj obilježen, između ostalog, povorkama umaskiranih, razuzdanošću i veseljem. Svoje apotropejske korijene vuče iz pretkršćanskog doba, kada je uloga prerusavanja i izvođenja buke bila u funkciji tjeranja zlih

sila.¹⁹ Lozica razlikuje dvije vrste karnevala: *saturnalijski* i *luperkalijski*. Tvrdi da značajke ovih dvaju tipova karnevala mogu koegzistirati u jednom karnevalu, ali ipak ne dolazi do njihova stapanja. Donjokaštelanski karneval ili *krnjeval*, pripada saturnalijskom tipu karnevala kojeg obilježava prisutnost društvene kritike, povorka alegorijskih kola i čitanje karnevalske kronike. Neizostavan dio saturnalijskih karnevala su i pokladne novine (usp. Lozica 1988:103). Donjokaštelanske pokladne novine počele su izlaziti tek 1990. godine pod imenom *Maškadur*. Kada piše o kaštelanskom krnjevalu, Lozica ističe da njegova funkcija nije turistička promocija jer je turizam u Kaštelima gotovo pa nestao pojavom industrije, te da, iako atraktivan, nema baš puno posjetitelja.²⁰

„Kaštela odavno već nisu turističko područje: ne smijemo zaboraviti da je Kaštelanski zaljev u ovom stoljeću pretrpio upravo nevjerojatne promjene. Od idiličnog i pitomog, plodnog težačkog kraja prepunog drevnih spomenika i pastoralnih krajolika taj se zaljev pretvorio u najzagađeniji jadranski industrijski bazen.(...) More je prljavo i otrovano, zrak također, divlja i neplanska gradnja progutala je već gotovo sve što je od kaštelanske zemlje i voćnjaka ostalo nakon prodora industrije.“ (ibid. 89–90)

Tastamenat je, piše Lozica, skup tekstova koji „nastaju na neki način kao kolektivno djelo (...) na temelju sjećanja na zgode i dogodovštine: ljudi se sjete što se drugima dogodilo pa se to zapiše.“ (ibid. 93) *Tastamenat* obično pišu oni koji su pisanju vični, a sastoji se od četiri dijela: uvodni (pozdravni dio), zatim *Glende i šale* u kojima se iznose lokalne zanimljivosti, zgode i šale koje se odnose na prepoznatljive ličnosti Donjih Kaštela. Sljedeća je rubrika *Pitalice*, gdje se u obliku pitanja i odgovora nastavljaju peckanja pojedinaca, ali i institucija koje djeluju na lokalni život. *Osuda Krnji* je posljednji dio testamenta (usp. ibid. 93–94).

U veljači 2010. godine u Kaštelima je predstavljena knjiga *Glende i šale*. Zbirka je to anegdota čitanih na kaštelanskim karnevalima od 1991. godine i objavljenih prvo u *Maškaduru*, donjokaštelanskim pokladnim novinama. Na portalu Dugog Rata okarakterizirana je kao „knjiga u kojoj se nitko ne voli pronaći“²¹, a urednik Robert Marić opisuje ju kao „segment humora ovoga grada“, te kaže kako „nimalo lako nije bilo izvući šale o domaćem svitu i pritom paziti da se nitko ne uvrijedi, jer lako je kritizirati javne osobe koje su tome podložne, ali zadirati

¹⁹ Vidi: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49035> (zadnji pristup 2.3.2017)

²⁰ Članak je napisan 1988. godine. Danas je posjećenost nešto bolja, iako se ne može mjeriti sa splitskim ili riječkim karnevalom.

²¹ Vidi: <http://dugirat.com/kultura/95-knjizevnost/10928-u-kaštelima-predstavljena-knjiga-u-kojoj-se-nitko-ne-voli-pronai-v15-10928> (zadnji pristup: 2.3.2017.)

u živote, ponekad i u najintimnije kutke sugrađana, vrlo je nezgodan zadatak“.²² Glavni je promotor knjige, novinar i publicist Mladen Vuković knjigu okarakterizirao kao zdravi, pučki humor, te kao lijek jer „smijeh je bolji i jeftiniji lijek od apaurina“. Istaknuo je i njezinu, kako jezikoslovnu, tako i književnopovijesnu vrijednost, jer su anegdote u njoj pisane kaštelanskom čakavicom.²³

6.1. Kaštelanski humor

U monografiji *Donjokaštelanska svakodnevica od 1900. do 1939*, Mladen Domazet i Marin Vuletin posvećuju jedan dio kaštelanskom humoru, te pišu kako se „nastojalo u svakodnevnoj prilici naći iskru duha koja bi olakšala mukotrpan seoski život, ali bi se znalo i kome svjesno – namjerno začiniti, odnosno napraviti dešpet. Međutim, šalu, dešpet, rugo i podvalu koju se upućivali drugome, trebalo je znati i primiti – ne pokazati ljutnju, ne reagirati nasilno, nego zapamtiti i prvom prigodom vratiti. Iz najbezazlenijih riječi, ali upotrijebljenih na pravi način i u pravo vrijeme rađaju se anegdote i šale koje se pamte i prenose iz generacije u generaciju“ (Domazet, Vuletin 2002:224).

Iako period koji su autori obuhvatili datira deset godina prije nastanka Jugovinila, Kaštelani nisu svoje humorne prakse izgubili ni do danas. Uobičajeno je bilo da na poslu krata vrijeme raznim podvalama, šalama i natjecanjima, ali i da se pojedine izjave, radnje i dijalozi, zbog svojeg šarma, zanimljivosti ili čak gluposti, jako brzo prošire tvornicom, osobito u vrijeme dok nije bilo zaposleno preko 1000 radnika, ali i kasnije. Šezdesetdvogodišnji kazivač ovo mi je i potvrdio:

„To je bila zajebancija bez neke, da bi ti nekome naudija! E ono, to je bila baš ono - iden ga zajebat pa će on mene sutra zajebat, ali niko se nije na to ljutia niti je...to je najbitnije bilo“. (D, 62)

²² Ibid.

²³ Ibid.

6.2. *Glende i šale*

U ovom poglavlju donosim jedanaest glendi i šala koje su ušle u istoimenu knjigu, a u kojima je Jugovinil mjesto zbivanja šale, ili su akteri njegovi bivši zaposlenici. Riječju glenda Kaštelani nazivaju šalu, dosjetku ili pak vic²⁴, a glende koje slijede, tiču se radnika tvornice. Neki akteri su imenovani, neki ne, ali svima je zajedničko to da su „mjesni originali“ (Bošković Stulli 2006:25) koji su svojim riječima i djelima zaslužili biti ovjekovječeni, prvo u Maškaduru, pa u Glendama i šalama, a na kraju i u kolektivnom sjećanju grada. Žanrovski, većina ovih priča klasificirala bi se među anegdote²⁵, međutim, uzevši u obzir tanku liniju među žanrovima koji nose široku oznaku „šaljivih priča“ (ibid. 24), smatram da bi neke od njih, osobito kraće, mogle biti i rugalicama, kojima se „bocka“ pojedince koji se u njima spominju (Prema zaslugan, Ka Isus). Ivica Rajčić, akter priče „Prema zaslugan“, svoju će ulogu ponoviti i u jednoj od priča koje sam dobila od kazivača. Iako je većina ovih anegdota komična radi komike same, iz nekih se da iščitati doza kritike prema tadašnjem službenom svjetonazoru, kao što je to u „Virovanju“ i „Humanosti na (d)jelu. U prvoj se izriče kritika dobu u kojem je vrsta bilo kakvog religijskog izjašnjavanja bila nepoželjna, a u drugoj se jednostavno oslikava tragikomična situacija – dobrovoljno davanje krvi samo radi besplatnog obroka, to jest mesa koje očito nije bilo široko dostupna namirnica s obzirom na to da ga se, prema ovoj anegdoti, nije moglo često ni vidjeti, a kamoli pojesti. Anegdote „Da žaj“ i „Donit će ćaća“ s dozom humora oslikavaju ono što su mi kazivači već potvrdili: da se nakon smjene u Jugovinilu rijetko kada išlo obrađivati polje, i da se iz Jugovinila, ako si dobro organiziran, moglo iznijeti sve: od olovaka, preko alata i roštilja, pa sve do boca žive. Za priču pod imenom „Plaća“, prije čitanja u knjizi, čula sam od oca, uz razliku što kod njega glavni akter nije bio Ivo, nego „jedan“. Tako je i u nekima od dolje navedenih priča, ako je akter nepoznat, naziva ga se „jedan (mladi partijac)“, „jedan (čovik)“, itd.²⁶ Sve su priče zapisane na kaštelanskoj čakavici, a čitane su u okviru karnevala, kada je sve dopušteno, tako da sve priče i njihove teme pripadaju javnoj sferi.

HUMANOST NA (D)JELU

Na akciji dobrovoljnih davatelja krvi u bivšem „Jugovinilu“ dva čovika razgovaraju:

²⁴ Baldić-Đugum (2006: s.v. *glenda*)

²⁵ Više o anegdoti kao žanru na 39. stranici ovog rada.

²⁶ Razlog ovomu ne mora nužno biti nepoznatost aktera. U „Uvodnoj riči“ Glenda i šali stoji: „Ako van se čako ne sviđi oli se našete taknuti, nemojte se jidit, jerbo smo poduzeli sve da imamo obzira prema danas pokojnin oli bolesnin, koji su bili sudionici glendi i šal“ (2010:7)

- Znaš li da ima par godin kako nije bilo ovoliko davalac?
- A to ti je zato ča poslin davanja dadu marendu, pa čovik može vidit i izist komad mesa.

PARTIJSKI RODITELJ

U „Jugovinilu“ jedan mladi partijac dobije ukor. Mater mu bila izvan sebe, pa govori mužu:

- Gren ja pogledat šta je to bilo s malin.
- Ludo, oli Partija drži roditeljske sastanke, pa ti greš?!

PREMA ZASLUGAN

Kad su se dilile otpremnine u Jugovinilu, Ivica Rajčić dobija je za 25 godin radnoga staža klupu iz radione jer je i toliko godin na njoj proveja.

DA ŽAJ!

Pitalo jednoga radnika „Jugovinila“:

- Je li ti žaj šta si svršija na burzu rada?
- Da žaj, ovo mi je došlo ka grom da mogu sredit polje!

KA ISUS

Poslin završetka rada u Jugovinilu, Mate je iša oprat noge. Diga je na korito nogu, a diga je nogu i jedan njegov kolega. Tako je Mate opra i svoju i njegovu, ka Isus apostolin.

JURE I MARKO

Hotelsko poduzeće „Solaris“ jema četiri hotela i to Ivana, Juru, Niku i Andriju. Jedne godine dobrovoljni davaoci krvi iz „Jugovinila“ išli su u „Solaris“ na izlet. S njima je iša i Marko. Uvečer, kad je tia leć, nikako nije moga otvorit vrata od sobe, jer su mu bile mutne oči. U to naleti sobarica i vidi da se muči. Pogleda u ključ na kojemu je pisalo „Jure“ pa mu reče:

- Pa vi ste „Jure“!

Na to će on:

- Meni je ime Marko! Jure mi je brat!

PLAĆA

Kad se Ivo zapošljava u "Jugovinila", pita je kolika će mu bit plaća. Službenica u

Kadrovskome mu odgovori:

– Oko sto ijad, a kasnije i više.

Ivo će na to:

– Dobro, onda ću ja doć kasnije.

DONIT ĆE ĆAĆA

Kako je djetetu često nestajalo olovak u školi, na roditeljskom sastanku ćaća toga djeteta ovako je prokomentira cilu stvar:

– Nije lipo krast. Ne valja dicu izmalena tome učit, jer meni nije do olovke; a šta se moga maloga tiče, ja mu ih mogu donit iz "Jugovinila" koliko oš!

VIROVANJE

Dvi čistačice u "Jugovinilu" nikako se nisu mogle nagodit jema li Boga oli nema, pa su pitale Ivana Pahana da jin odgovori. On će na to onoj "svjesnoj" ča je rekla da nima Boga:

– Ja znan da ti imaš onu stvar, ma ti je nisan vidija – tako ti je i to s Bogon.

DUG JE PUT

Prilikom putovanja radnika "Jugovinila" u Poljsku, među radnicima je bija i Pilip Ž – Don Žuan.

Kad su poletili s Resnika, pilotu je bija sumnjiv jedan motor, tako da je učinija jedan đir okolo i odma se spustija na Resnik. Stjuardesa je zamolila putnike neka izađu vanka i u tome momentu Pilip ugleda Garišu i upita ga iznenađeno:

– A šta ti tute u Varšavi radiš?

FERATA

U bivšem Jugovinilu Šilović je polaga ispit za vozit feratu. Komisija ga pita:

– Šta ćeš učinit da ferata gre brže?

– Naredit ću pomoćniku da doda garbuna.

– A da gre još brže?

– Neka doda još garbuna!

– A kad želiš u rikverc?

– Onda ću mu naredit da odvadi!

7. Priče iz kazivanja

Tijekom intervjuiranja kazivača, moj je fokus većinu vremena bio na tome da pokušam dobiti što veći broj šaljivih priča iz Jugovinila koje su oni ili čuli, ili su bili njihovim akterima. Prvu bih priču dobila na poticaj, kada bih sama, često neuspješno, pokušala ispričati neku koja mi je fragmentarno ostala u sjećanju. Tada bi mi otac pomogao i ispričao je kako ide, a ta jedna priča bi izazvala da druge samo krenu. Evelina Rudan u svojoj knjizi *Vile s Učke* piše kako je teže utvrditi koliko priče koje su kazivane na nagovor istraživača uopće sudjeluju u usmenom komunikacijskom procesu, to jest, da je problematično utvrditi radi li se tu o aktivnom ili pasivnom repertoaru kazivača (Rudan 2016:118). Moram priznati da sam se i sama to zapitala u promišljanju rada, na samome početku, kada sam odlučila istraživati priče o Jugovinilu. Izrazito sam se bojala toga da se kazivači neće moći sjetiti više od dvije–tri priče (što sam ocijenila nedostatnim za potrebe diplomskog rada), ali i toga da im priče, ali i njihovi akteri neće biti poznate. Međutim, Rudan dalje navodi tri prigovora prethodno navedenoj tezi, od kojih me prvi utješio: „I samo pamćenje svjedokom je nekakve, pa makar i ranije usmene aktualizacije priča“ (ibid.). Moji su se strahovi pokazali neutemeljenima i u trenutku kada mi je pedesetjednogodišnja kazivačica naglasila kako su se zgode i priče brzo širile po tvornici:

„Nema ko nije zna. Nije bilo ni Facebooka, nije bilo ni Twittera, nije to tribalo puno. Dovoljno je bilo ja mislin po ure da cila fabrika zna. Zato ti govorin, to je bila jedna, ono...nema šanse da se negdi nešto sakrije. Recimo, vijest je bila ovde, za 5 minuti je već na kraju tvornice. A šta bi da je bilo Facebooka? (smijeh)“ (V, 51)

Pedesetsedmogodišnji su se kazivači I. i S. nevjerojatnom brzinom prisjećali priča i govorili ih, često jednu za drugom. Njihovi su stilovi pripovijedanja različiti. Priče kazivača I. opširne su i elaborirane, u odnosu na one kazivača S. Razlika u njihovim pripovijedanjima je ta što se kod I. sigurno zna da je on sam sudjelovao u pričama koje je ispričao, jer i sam to eksplicitno navodi. On je zaspao na poslu, vadio zub kod zubara Damira, iskazivao sućut kolegici kojoj je umrla svekrva, on je autodijegetički pripovjedač. Aktivno je sudjelovao u tim situacijama, stoga ih je mogao detaljnije i na široko prepričati. Kod kazivača se S. niti po formi priče ne može zaključiti koje su od njih posredno a koje neposredno doživljene. Njegove su priče kratke, jednostavne, s poantom koja ih vrlo jednostavno zaokružuje, a takve su i one u kojima je sam sudjelovao, kao što je facenda naslova „Dizalica“. Isto će biti vidljivo u poglavlju 7.3.1, kada S. i M. pričaju naizmjenice priču za pričom. S. češće od ostalih koristi upravni govor u svojim kazivanjima i preuzima ulogu lika i pripovjedača istovremeno. Zajedničko njihovim kazivanjima je to da

onda, kada su im akteri poznati, ili misle da bi mogli biti poznati nekome od slušatelja, spominju ih imenom i prezimenom, pa čak uključuju i njihove supruge ili braću, što je bitan element kohezije unutar zajednice ujedinjene u sličnim iskustvima. U ovoj kazivačkoj situaciji nisu sudjelovali samo S, I i ja, već su bile prisutne i njihove supruge te sin jednog od njih koji je, u jednom trenutku „preuzeo ulogu ispitivača“, potaknuvši oca da ispriča priču naslovljenu „Mhmmm“, koju je kazivač ocijenio teškom za ispričati jer je ključ komike bio u jednoj facijalnoj ekspresiji (pogledu ispod obrva), ali ju je ipak ispričao, te je prenesena u tekstu niže. Do preuzimanja uloge, prema Rudan, može doći kada su osobe u bliskome odnosu s kazivačem, a samim time i upućenije u njegov repertoar, te ga lakše uspijevaju podsjetiti na priče (ibid. 119). Osamnaest priča prikupljeno je i naslovljeno prema temeljnom motivu koji se kroz njih provlači. Posebno sam poglavlje posvetila pripovjedačkom nizu dvojice pedesetsedmogodišnjaka. Njihove mi je priče bilo teško razgraničiti i nasloviti svaku posebno. Na taj način bi se izgubio izgled pripovjedačkog niza od devetnaest priča i sjećanja, jednog za drugim. Tijekom intervjua sam primijetila da muškarci znaju puno veći broj tvorničkih zgoda od žena. Naknadno su objasnili da je to zbog razlike u radnom mjestu. U pogonima, u kojima su radili muškarci za strojevima, nastao je veći dio priča, dok su žene radile u uredima (poput mojih dviju kazivačica) kuhinjama i laboratorijima. Ipak, ne isključujem mogućnost postojanja sličnih priča u ženskom radnom kolektivu. Ponavljam da bi možebitno veći broj priča, sjećanja i iskustava bio prikupljen da sam imala više kazivača, generacijski i lokacijski udaljenijih, čime se otvara prostor za novo i šire istraživanje od ovoga.

Nakon transkripcije priča i intervjua, prikupljenu je građu bilo potrebno klasificirati i analizirati. Međutim, problem se javio onda kada je priče trebalo žanrovski odrediti i raspodijeliti. Među dobivenim pričama ima šala, zgoda, anegdota, facendi, svima je njima nadređeni pojam priča iz života, odnosno priča iz radne svakodnevice. Lauri Honko u članku *Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost* iz 2010. godine, piše kako je analiza žanrova zaštitni znak folkloristike, te postavlja pitanje „jesu li žanrovi kategorije koje su odredili znanstvenici, ili oni postoje i djeluju i u stvarnosti kazivača i tradicijskih zajednica?“ (Honko 2010:354) Za Honka, „čisti su žanrovi rijetki, a naši su žanrovi, poput bajke, predaje, mita ili anegdote, većinom su vrlo općeniti i netočni sa stanovišta pojedine tradicijske zajednice“ (ibid.). Zaključuje kako se univerzalne definicije žanrova i njihove značajke mogu koristiti kao razlikovne u razlikovanju jednog žanra od drugog, ali obilježja koja se u opisu svakog žanra nalaze, nikada neće biti njegov isključivi i potpuni opis (usp. ibid. 355). Na primjeru prikupljenih priča izvrsno se ocrtava situacija koju je Honko primijetio. Kada bih pokušala

rasporediti ove priče u žanrove, na temelju njihovih značajki, jedna bi ulazila u barem tri kategorije. Odlučila sam ipak, nakon višestrukog i pomnog čitanja priča i teorijske literature, pokušati ih rasporediti u žanrove, prema temeljnim značajkama koje ih obilježavaju. Na kraju donosim prikupljenu građu.

7.1. Anegdota

U svojoj *Povijesti hrvatske usmene književnosti* Stipe Botica anegdotu definira kao „kratku, sažetu, duhovitu i najčešće zajedljivu priču o nekoj osobi ili događaju“ (Botica 2015:456 prema Solar 2007:16). „Kratka je to priča dvodijelne strukture koja počinje predstavljanjem glavnog aktera, najčešće konkretnog čovjeka u specifičnoj situaciji, nakon koje slijedi najčešće dijaloška situacija u kojoj se akter razotkriva, a situacija se poentirano zaokružuje. Anegdotsko je najčešće utemeljeno na stvarnom događaju/liku/situaciji koji se objektivno verbaliziraju. Veza aktera s njihovim zavičajem i njegovim bitnim obilježjima pravi je odslik duhovitosti svakog kraja, a i same anegdotalne zgode uvelike ovise o lokalnim i regionalnim specifičnostima“ (ibid. 457–459).

7.1.2. Jugovinilske anegdote

NE MOŠ NI ZASPAT

A ovaj jedan njegov prijatelj, Mandić, on nan je bia poznat po tom svom neradu. A pokojni Jakšić Tomo, ja ne znan oćeš ga znat, Karas, jedan bravar koji je bia oličenje radnika i onda bi oni na toj novoj suspenziona, on je bia ka neki šefić, a taj Mandić ti je bia jedan od onih, Mandić, Sivi, to je sve ista pašta, samo šta je Mandić bia ono, on bi reka, ovi ne bi reka, jel. I onda bi ono, od 9 ipo do 10 bila marena i sad bi oni marendali, a ovi bi se ostali malo izležavat, pričat, čakulat...a ovi bi se diga, iša radit, nema u njega...i onda bi ovi odozgo, znaš, ovi bi se malo zavalia gori...i govori: „ben ti Boga da ne more pošten čovik malo ni zaspat iza marend!“ (smijeh) (I, 57)

SVEKRVA

A ove naše interne recimo, ove na našem centru bila ti je jedna kolegica naša iz ovoga, ona ti je stala u Naselju, bila je udana već par godina za jednog Bosanca i nikako se sa svekrvom nije mogla nać, ono, baš se nisu baš volile. I njezina kolegica, ta bušačica, šta su bušile kartice, ovaj,

ona je se posli nje 4, 5 godina udala i malo nego šta se udala, nije prošlo 5, 6 dana, umrla jon svekrva. I onda je ona ono, imala 5, 6 dana, umrla je svekrva, nije to...opravdanih dana, plaćenih, jel. I onda ona poslin tih 5, 6 dana dolazi u drugu smjenu...kako smo mi svi znali da će doć, tako smo se skupili, ka, za izrazit saučešće...i mi joj svi izrazimo saučešće, a ova izlazi iz svoje kancelarije i onako sva hepi govori: „Ajme Jagodo blago ti se, tek si se udala a već ti je svekrva umrla!“ Tako da ti je to bilo za umrit od smija. (I, 57)

ZUBAR

A kad je meni Damir vadia zub...ja san iša u jedne...nisan ja nikad ima nekih problema sa zubarom, tako da nisan ja ni bia često u zubara. I onda san jedan put iša jer me bolia zub za popizdit, biće iša ća i bia je za vadit, jel. I ja san iša u zubara, ne znan ni šta je ni ko je ni kako je. Niti san ja bia prije u njega, bia san kod neke ženske. I ovi, kaže ona triba izvadit, da mi inekciju, počela ona vadit...a kako je meni korijen valjda zuba malo veći, vadila mi, znaš šta. Još mi vadi (smijeh). Umorila se ona, vako kako san sad oznojan, bia san onda 3 puta oznojniji. I počela ona još više. I vidi ona, počelo mene bolit, počela puštat inekcija i pitala ka bi li vi malo ovi, ka izašli odmorit pa da nastavimo...ee, bi, ja san reka bi, ja san odma reka da bi, fala Bogu da bi. Ja san izaša tamo, govori ona lezite malo na klupu, i oću ja govorin, i kad je ona izašla na vrata, ja biž' doma. (smijeh) I onda san doša, čua za Damira da je u drugoj smjeni on, doša u drugu smjenu. Nije to onda bilo svak svoj zubar, ne moš...i doša ja u njega, pitan mogu li, fala Bogu da možeš. I sad ja čekan kad će izvadit, ja zinia a on ga drži u ruci 10 minuti, ja čekan kad će ga izvadit. Za izvadit zub bia je nevjerojatan. (I, 57)

STIPENDIJA – SUSPENZIJA

Ja san ti u toj prvoj fazi bia ka operater, radia na tin strojevima, je li. I kako smo mi znali imat dosta posla, tako smo radili i treću smjenu. A u trećoj smjeni, znači, u ciloj onoj zgradi, bia bi sam. Ti su strojevi bučili, to ne moš zamislit kako je to bučilo...to je...nije mi jasno zašto čepiće nismo držali, sad bi ih sigurno držali. I ovi, normalno, ko bi radia treću smjenu, taj bi se zaključa i iša radit, a ta su ti vrata ka tamo od sobe, ne čuješ ništa da neko dođe. Sad recimo, mi bi obično do 6 manje 10, onda bi iša tamo otključat, ali. Kad bi završia posal nekad u ponoć ipo, jednu uru, dvi ure, nisi iša doma nego bi osta tu, zakunja, je li. Ali ka, po tin nekin socijalističkin pravilima ne bi ti smia spavat, ti si mora tu učit, radit, bilo šta, neka nemaš šta radit. Al nikako spavat, jel. Sad se ja više ne sićan jesan li ja...u svakon slučaju, ja nisan u 6 i 5, doša je vaš ovi susjed, ovi, Kambelovčanin pokojni, Bog mu da pokoj, Vlado Boljat pokojni, znaš, od Pere

Boljata šta je dogradonačelnik. I on je valjda lupa na vrata, ja nisan čuja, jel, to je bučilo, radilo, jesan li ja zakunja, nisan li, sad više se ne sićan toga. U svakom slučaju, u 6 i 10 ja otključa, već se njih skupilo 3, 4, i onda je to ka bilo, problem. Onda je on bia najglasniji, ovi normalni ljudi računaju, dobro, nije čuja, pa šta će se u 5 minuti desit. Ali ne – mene triba stipendirat zato šta san zaspao na poslu. To je reka umisto suspendirat jel. Eto, to ti je ka mala anegdota jedna. (I, 57)

SIĆ

Ili kad je doša Rudanu jedan: „Meštre, meštre, možete li mi malo lim zaokrenit ovde?“ A govori Rudan: „Kvragu, mogu napravit štako, ajde kad je to samo...“

„I još samo malo ovde meštre, na ovu stranu, i malo ovde samo na ovu. I malo na ovu, malo na onu i još na onu.“ Jeba te Bog, na kraju ispa sić!

Govori: „Da mi je reka da napravim sić, reka bi neću!“ (S, 57)

STAVI NA SUNCE

I kako bi znali tako ljude dosta često zeznit, eto ti Mate i kaže: „Meštre, ima li ko da mi zagrije ovo lima?“ Govori mu Vjeko Perišin: „Koliko, Mate?“ Sad, zna Mate ako reče puno da mu neće napravit.

„A malo.“

“Je li samo malo Mate?”

„Ma malo, malo.“

„Onda, Mate, stavi na sunce!“ (S, 57)

MEŠTRE KAJO

Kaže: „A meštre Kajo, do kuda ćete vi?“

„Ja ću malo do svojih u Vinkovce.“

„A vi?“

„Ja ću malo do svojih, do Osijeka.“

Proša vlak u Perkoviću, jedan s jedne, drugi s druge strane. (S, 57)

A PITAJ MARINCELA

A kad je Marincelo pita direktora: „Direktore, kad će plaća?“

„A pitaj Marincela!“

I to je bila baza, taj Marincelo je bia lokalni poštari, kad god bi vidili Marincela pitali bi kad će plaća? Onda je to bila baza, Marincelo zna boje od direktora kad će plaća. (I, 57)

MHMMMMMMMM...

E sad to ne mogu ispričati...sad kad je to bilo, uvijek će nas neki Rusi napasti, neki ovi, neki oni...a nisu bili vanjski nego su bili unutarnji neprijatelji. Uvijek je neke straže, i mali Sunara, nisu mu baš svi doma...da će on čuvati s puškom, to dalo njemu. I govori njemu Rajčić, od Jagode, kaže Ivica njemu: „Pa šta bi ti sad Sune, kad bi ti došao jedan vaki ka ja...šta bi ti?“ A Ivica bia komad ljudine...

„Mhmmmmmm...“ (pogled ispod obrva)

Govori: „Ajde kvragu, ovi bi te ubili“. (S, 57)

MEŠTAR KAJO I NJEMAČKI

Bia je jedan Meštar Rafanelli...bia je vrstan meštar u svome poslu, ali isto je tako tečno govorio talijanski i njemački. Onda kad su meštra Kajicu pitali: „Meštre Kajo, ima li ode ko da zna njemački?“

„Aaaa, njemački...znan dobro...ja...iiiiiiii, nešto malo Rafanelli.“

A Rafanelli je to pisa, govorio, sve... (S, 57)

LAKO ZA ŽENU

(Cevka) On je bia isto pijančina, radija je u onome, bia je čistač. Onda je priča kako se rastavio od žene da zašto se rastavio od žene, razumiš. Kaže kako mu je žena našla ljubavnika. I onda je on uvijek ima vino u kući. I on priča, kaže: „Nije mi žao šta mi je jeba ženu, nego mi je žao šta mi je popio demijon vina!“ (D, 62)

OĆORIJA SKROZ

Bia ti je jedan strašni meštar u Jugovinilu, jedan vrlo dobar meštar u Jugovinilu! I onda jedan put, išli su oni na zadatak u elektrolizu. A ovi prvi meštar, glavni, svako mu je, očale su mu bile dno od demejana – cenat! Taj nije vidio tovara na dvajs' metri! I kad bi išli raditi, onda sanja

čita miru, al uvijek je to bilo ok. I onda ti mi radimo doli u elektrolizi i sad ostala borša s druge strane zida, znaš, bila je pregrada, ja tu ostavim boršu i sad, on se popeo na skale, bile neke drvene skale i govori: „D, ajde donesi boršu.“ I sad kako je bila doli glib, znaš, vlaga, svega je bilo tu, dođe on meni: „Ajde donesi ti meni boršu“, za odvidat šta, šta ja znam. I sad, ja iša po boršu i onda ti ja čujan kako činu skale: „D-D-D-D-D-D, D-D-D-D-D-D-D-D-D!“ Sad će ga davati odnit ja kažem. A on je bio čovik, Bože dragi, 120 kila i odjedanput učini doli BUM! (smijeh) Viče on meni „Ajme“, kaže „brže zovi vatrogasce!“ Kažem ja njemu: „Šta će ti vatrogasci Bog te maza?“ A prsti mu ostali ono ispod skale, kako se čvrsto drži. Ajde, daga se on nikako, brlja „zovi vatrogasce, zovi vatrogasce“. E sad, govori on: „Ajme meni, oćorija san skroz, ne vidim ništa!“ Daga očale, očale upale u glib i daga i stavlja očale na glavu, i sad normalno, šporke očale, govorim ja: „Obriši to malo, otari, razumiš.“ On ota i govori: „Dobro je, aj!“ I onda je bio misec dan' na bolovanju i eto. (D, 62)

TITO NA SAJMU

Mi smo održavali sajmove, za prezentirat naše proizvode...doša je Tito na naš štand. Onda je ovaj tja pokazat Titu kako je sve to kvalitetno...ja ne znam jel on tad dobia veliku snagu, ne znam, u Zagrebu je to bilo na sajmu. Onda je on Titu iša pokazat kako je to tvrdo, a ono puklo! Bože... a Tito ništa, znaš Tito ono. A to je bilo strašno njemu, puklo je, a on tja pokazat kako je kvalitetno. (M, 83)

7.2. *Facenda*

Joško Božanić u svome članku *Komiške facende* iz 1984. godine, facendu definira kao priču koja govori o istinitim događajima koja u sebi nose i referencijalnu i estetsku funkciju (usp. Božanić 1984:166). Onaj koji facendu pripovijeda, često navodi „ime i nadimak aktera priče, koji su u pravilu, empirijske osobe, daje mjesno i vremensko određenje koje se često vezuje uz neki publici poznat događaj, te se poziva na nekoga tko može potvrditi istinitost ispričanog“ (ibid.).

Maja Bošković-Stulli piše kako je facenda granična vrsta u širem krugu pričanja o životu, bliska anegdoti. Definira ju kao nefikcionalnu šaljivu priču o kakvoj lokalnoj zgodi, te ih smješta u naša mediteranska mjesta (usp. Bošković-Stulli 2006:173).

Božanić naglašava kako je radnja priče, to jest facende, izuzetna, jer predstavlja „događaj koji je prekid u kontinuitetu predvidljivog i očekivanog životnog toka koji se, upravo zbog svoje izuzetnosti utiskuje u ljudsko pamćenje i traži svoju jezičnu formu da bi po njoj mogao opstati

u usmenoj predaji“ (Božanić 1984:169). U godinama sakupljanja i istraživanja viških facendi, Božanić je razlučio nekoliko tematskih krugova oko kojih se facende zbivaju. To su: siromaštvo i glad, ljubav, generacijski sukob, socijalni sukob, strah i praznovjerje, odnos prema vlasti i podvala (ibid. 173–174). Podvalu, koja je, kako i sam tvrdi, najtipičnija i najčešća tema facendi, stavlja na posljednje mjesto zbog toga što facende koje su nastale na temelju podvale smatra „jeftinom komikom koja je često samoj sebi svrha“ (ibid. 173). Piše kako je „podvala često izraz potrebe čovjekove da promatra drugog čovjeka u afektivnoj situaciji u kojoj najčešće postaje smiješan, jer mu je ponašanje, budući u skladu s fiktivnom situacijom koju smatra stvarnom, u neskladu sa stvarnom koje su svjesni samo promatrači i kreatori fiktivne situacije“ (ibid.).

Podvale kao da su bile u krvi bivšim djelatnicima Jugovinila i nekima od mojih kazivača. Jedan od njih kaže: „*ma to je palilo sve, svi su radili na istoj frekvenciji*“, što svjedoči o tome kako su te podvale bile uspješne, ali, trebalo je čuvati leđa, jer je reciprocitet, kada se radi o podvalama, bio važna stavka. Facenda je Božanićev termin koji je inherentan komiškoj zajednici. Uzevši u obzir fluidnost među žanrovima, nije lako odrediti bi li priče iz Jugovinila pripadale isključivo facendi ili anegdoti. Vodeći se time da se duh kaštelanske komike, prema Domazetu i Vuletinu očituje, među ostalim, u dešpetu, podvali i šali koje se često oblikuju u priče koje se prenose transgeneracijski, ovdje preuzimam Božanićev termin pri klasificiranju dobivenih priča. S obzirom na to da facenda i anegdota dijele mnoge značajke, kao što su navođenje imena, nekad i prezimena stvarnih aktera, njihova poznatost u zajednici, zavičajna obilježnost (mediteranski krug, tj. Komiža za facendu, a i anegdote ovise o regionalnim specifičnostima kao što je u kaštelanskom slučaju dešpet) i naposljetku, komika, potrebno je bilo pronaći barem jednu razlikovnu značajku. Smatram da je odlučujući faktor u klasifikaciji ovih priča kao facendi bila namjera. Naime, facende nastaju upravo s namjerom da se izazove komika i da se nekome smjesti i potom promatra njegova (ne)očekivana reakcija, dok anegdote nastaju neplanirano, kao slijed događaja s komičnim završetkom. U pričama kazivača moguće je izdvojiti nekoliko onih koje bih smjestila u žanr facende, i to upravo one kojoj je glavni motiv podvala. Među ovih pet facendi osobito je zanimljiva posljednja, „Dizalica“, u kojoj se vidi reciprocitet u podmetanju. Bogdan je S. uputio lažni poziv da dođe u radionu zbog popravka, a S. mu je na licu mjesta uzvratio podvalu ugasivši struju na glavnoj sklopki, onemogućivši mu silazak s velike visine. U poglavlju koje slijedi, donosim pet priča koje se mogu smatrati jugovinilskim facendama.

7.2.1. Jugovinilske facende

CEVKA

Jednoga su, bia je doša iz Srbije, šta ono, onda nešto spominja „cevi, cevi“, onda su ga uvatili zezat i zvali ga Cevka, Cevka. Onda se on jadan naljutia na to...pa bi uletia u radionu: „Ko je reko, ko je reko, jebem mu majku? Ko je reko Cevka?“ Onda bi svi šutili, a onda kasnije, da nas ne bi uvatila i tako...onda kad bi on prolazia, bia je čistač, ja mislin, onda bi mu bacili cijevi ispid njega, onda bi poludia totalno! (S, 57)

LANCUNI

Joj, to ti moran ispričat. A ovo sad ne znan očeš li moć razumit, to ti sad moran objasnit kako je radia taj naš sindikat. Nabavljali su to od posteljine, robe...u tom momentu posteljine. A mi smo ti imali u tvornici dnevne informacije, ka neke male dnevne novine, letak da te informira, i stalo je na kapiji za svakog radnika, moga je uzet ko je tia i informirat se šta se dešaje u Jugovinilu u smislu raspisivanja radnih mista, ili rada sindikata ili nekih onih bilo šta, aktivnosti tvorničkih. I ovaj, ja san jedan dan sprema stol svoj u kancelariji, imali smo nešto, nešto smo primištali i ja ti nađen te dnevne informacije u stolu, za neku posteljinu. Na prvoj stranici, bile su ti dvi stranice, e na prvoj stranici su bile obavijesti a na drugoj stranici ti je bia cjenik i ove, šta se sve može kupit, je li. Ja san prvi, je li, uredno iskida, di je bia datum i ta obavijest i samo san ovi...a onda ti je to, kako je inflacija bila ogromna, po 50, 100%, uglavnom, sve šta je pisalo, cijene tih artikala, to je bilo bagatela, to je bilo mukte jer je to godinu dana kasnije. I sad kako to ženske kokoši, kako smo sidili u uredu jedan iza drugoga, to je bilo u nas sve europski organizirano...i ja nisan ka nikome ništa govorila...i čitan ja sam za se, znajući da će ova ispid mene to zagucat, a ta ti je ženska ispid mene bila...ma nevjerojatno pametna žena, to je bila lumen žena, u poslu najbolja, u kuvanju najbolja, u kukičanju najbolja...u peglanju, u svemu, ma čudo. Al je bila ono, znaš, malo i naivna. I sad ja čitan sve za se: „...pizdu materinu, kako nas nisu obavijestili, pa nije ovo skupo...“. Jedan lancun, ne znan, dvi kune, jastučnica 10 lipa...A ona kad je čula: „Ma šta?“ A ja govorin ka, evo dnevne obavijesti...“Ma kako nas nisu obavijestili, nas niko ne obavještava, mi ovo, mi ono...“...napala ona, a Gordana Marinov onda bila...zove ona odma doli sindikat, da kako nas niko ništa ne obavještava, a niko ne zna o čemu ona priča, i govori, ma iman ja ovde dnevne informacije, sve vidin...i govori njoj ova: „Ma šta ti je Nado...“ Kad je ona shvatila da san ja nju zajeba...tri miseca nije ona s menom rič progovorila...a bili smo ka baš dobri! Digla ona cili centar na noge, kako nas niko ništa ne

obavještava, a one kokoše se sve skupile...a posteljina mukte, Bože moj, samo da ti ne plate još da je uzmeš...(smijeh) Jadnu Gordanu napalo. (I, 57)

UTRKA

To san ti priča, kad je od Fredija dide, Talijanac Nikola, on ti je bia brz ko metak. A bia je nizak, tako. A Vito Kovač je bia grmalj od čovika, priko 1.90, težak, vamo-tamo...i, kaže Vito da je on brži od njega. Ovi nije, ovi je, i oklade se od Mehanike do kapije ko će prije trčat. I onda, naravno, skupi se ekipa, navijanje, start, sve to tako. I onda se zatrču, i naravno, Nikola nizak, brz ko metak, pobigne, a jadan Vito dva-tri koraka, uf, ne može. „Čekaj, čekaj“, govori, „dobro je, pobijedia si“. Nikola sta, ovi doša do njega, lipo zagrlia ga i s njim šeta do kapije, doša do kapije, jasnoga Talijanca gurnia, i ap! „Prvi san, prvi san!“ A ovi da nije, da jeba mater, oca, ludilo. (S, 57)

ŠPINA

Kako je neko dovodia cisterne one, otkuda su dolazile, ne znan ni ja i bilo je lito, bilo je vruće, iša čovik napit se vode, a bilo je špina po Jugovinilu koliko oćeš i onda se on napia, naiša mu je jedan i govori: „Ča si to učinia? Ajme meni jesi se to napia odatle?“ Naiša drugi jedan: „A ča je, ča je bilo? Ajme napia se odavde! Aaaaaaa, ajme čoviče, šta si to učinia?“ I ovi pa jadan u nesvist, a ova dva su odma pobigli. I sve je dobro prošlo jer kad se ovi osvistia, iša ih je tražit. Nije ih naša, ja mislin, da ih je naša, ne bi bilo dobro! To mi je, to je meni ono, daleko najbolja baza koju san onde čuja. (S, 57)

DIZALICA

U drugoj smjeni recimo ja buden dežurni i nazove telefon, ja dignen slušalicu i kaže puka je ventil doli u suspenzionome, triba napraviti ovo-ono...tako. Sad ti to odma moraš trčati i naravno, naleti Bogdan iza kantuna i počne se keljiti ka lud jer me vidia snebušena pa nije moga izdržati. Pa on mene zove, vidi me sad, vidi me sad, uzeo je stolicu, zakačio je na dizalicu, uzeo je upravljačku kutiju od te dizalice i sad se vozi po radioni na 3, 4, 5 metara s tim, bzzzz, livo-desno, gori-doli, ja san čeka dok je doša najviše gori i onda na glavnoj sklopki isključio struju, a on je ostao gori. Pa je pokušava saći, zamalo se iskrenio. Bia bi se ubio. (S, 57)

7.3. M. i S. (57): *Folklorni susret*

Barbara Ivančić Kutin u članku *Pripovjedački proces uživo kao niz pripovjednih folklornih događaja (priča) i njihovih poveznica* piše kako se u „specifičnim društvenim okolnostima, ugodnima za pripovijedanje, često se zbiva više folklornih događaja, odnosno više pripovijesti zaredom: priče se nižu jedna za drugom, s većim ili manjim razmacima“ (Ivančić Kutin 2015: 181). S takvim sam se, ugodnim i za pripovijedanje plodnim okolnostima susrela kod posljednjeg intervjua, intervjua sa dvojicom kazivača koji se poznaju od djetinjstva i koji su radili zajedno u Jugovinilu. Nadala sam se da će taj intervju biti plodonosan jer jako dobro poznajem obojicu kazivača, kao i oni mene, te se nisam u tome prevarila. Intervju se odvijao u kući kazivača M, koji nas je dočekaao, kako to inače običava, sa pršutom, sirom i pićem. Razgovor je počeo s nekoliko standardnih pitanja, o zanimanju, vremenu rada u tvornici i sličnome, kako bi se stvorio okvir istraživanja. Kako sam kazivačima najavila da će me jako zanimati humoristične priče iz tvornice, pokušali su se prije intervjua pripremiti, kako bi mi imali što za ispričati. Međutim, pokazalo se da samostalni pokušaj dozivanja priča u sjećanje, ali i dozivanja sjećanja uopće, nije jednostavan. Kako je razgovor postajao življi i kako su se kazivači još više opuštali, priče su se počele izljevati jedna za drugom. U početku je M. nanizao nekoliko priča, a zatim su se, kako je jedna priča podsjećala na drugu, kako su u priče uvodili nove aktere koji su bili okidači sjećanja na zgode i nezgode, tako su se u pričanju M. i S. počeli izmjenjivati.

Interaktivnost između ove dvojice kazivača bila je primarno verbalna, u manjoj je mjeri bilo neverbalne (usp. Rudan 132), primjerice kada se M. ustajao kako bi rekreirao način na koji je iznosio bocu žive „u drobu“, ili imitirao povraćanje koje je gadljivim pričama izazivao jednoj od svojih kolegica, gotovo na dnevnoj bazi. Verbalne interakcije očituju se postavljanju pitanja istraživačici ili drugom kazivaču. Kada bi se obraćao meni, kazivač M. postavio bi retoričko pitanje „A znaš kako se...?“ ili pak „i ovo ti moran ispričat“, „bilo je tu još baza“, dok je u obraćanju kazivaču S. koristio frazu „sićaš li se kad smo...?“, u namjeri da izazove verbalizaciju njihova dijeljenog sjećanja. Rudan razlikuje četiri funkcije interaktivnih dionica u kazivačkoj situaciji: poticalačku, objašnjavateljsku, potvrđivalačku, nadovezivalačku i suradničku, koju naziva „najvišim oblikom interaktivnosti“ (ibid. 134). U ovoj kazivačkoj situaciji pronalazi se primjer za svaku od navedenih funkcija. Kao primjer poticalačke funkcije Rudan navodi različite oblike slaganja ili čuđenja (ibid.), a u ovom slučaju to bi bio smijeh ili sukazivačevo kimanje glavom (koje bi u nekoj mjeri pripadalo i potvrđivalačkoj) koje je kazivaču davalo poticaj, ali i potvrdu istinitosti priče. Objašnjavateljska funkcija vidljiva je u priči o bliskom

susretu miša, Bogdana i S, u trenutku kada S kaže: „*Tia me Bogdan istuć jerbo je mislia da ga zajebavan*“ i „*Da vidiš kako je on baulja, sve u krug, kako ga je god jadnika izvrtilo...*“. I ovaj primjer nosi dvostruku funkciju, objašnavateljsku i potvrđivačku. Nadovezivalačka funkcija najbolje je vidljiva u nizu priča o meštru Kaju, u smislu otvaranja narativnog prostora pričama o istom protagonistu ili pričama slične tematike (ibid.), kao što je nekoliko priča o podvalama na samom početku kazivačke situacije. Suradnička funkcija u ovome slučaju nije toliko vidljiva na razini pripovijedanja jedne iste priče, koliko u naizmjeničnom nizanju priča o meštru Kaju, ili u priči o mišu.

Ivančić Kutin nadalje piše kako je pripovijedanje između pojedinačnih priča često prekinuto *poveznicama folklornih događaja*. „Poveznice folklornih događaja su često odgovor na folklorni događaj – na njegov način izvedbe. To su verbalni, pa i neverbalni komentari (npr. smijeh, uskllici, pljeskanje) i važan su dio konteksta jer su u pravilu pokretačka snaga u nizanju zaokruženih pripovijesti te istodobno kohezivni čimbenik cjelokupnog folklornog susreta“ (ibid. 182–183). Smijeh je u ovom folklornom događaju bio najčešća poveznica, iako nije nedostajalo ni verbalnih komentara, koji su bili upućivani u formi pitanja meni ili drugom kazivaču. Mnoge priče koje sam dobila od ovih kazivača su facende koje su u nekim slučajevima i oni orkestrirali, podmetanjem svojim kolegama, ali isto tako ima i anegdota za koje su čuli unutar tvornice, osobito one o meštru Kaju, akteru kojeg bih mogla opisati kao jugovinilskog originala koji je ostavio jak dojam na ove kazivače dok su bili mladići. „Usmene priče (...) kazuju redovito o kakvu domaćem sadržaju: lokalizacijom događaja, imenima protagonista, posebnim crtama svoga kraja i povijesti“ (Bošković-Stulli 2006:148).

Svaka od njihovih priča sadrži imena i prezimena aktera, te često navode i njihove fizičke i psihološke značajke, ako smatraju da su važne za razumijevanje priče. Tako je velik broj aktera izuzetno visok i snažan, a neki su od njih, usprkos veličini, dosta plašljivi, što se „dišpetožastim“ Kaštelanima pokazalo idealnim za podvale iz kojih su nastale facende.

Pripovjedački stil ove dvojice kazivača poprilično je sličan, iako se M, kao pripovjedač pokazao dominantniji, ali je isto tako, pitanjima poticao S. da se u proces uključi kao narator, ne samo kao potvrđivač i komentator. Stekla sam dojam da ni jedan od kazivača nije usmjeren na verbalni izraz i da to ne smatraju važnim. Oni su se u pričama igrali imitacije, oponašajući nekadašnjeg sebe i ostale aktere onako kako su im ostali u pamćenju. Glumili su ih, pa se pripovijedanje i više nego inače ostvaruje kao izvedbena aktivnost, što bi moglo biti temom sasvim drugog istraživanja.

Kod S, što je vidljivije bilo u intervjuu koji sam provodila sa supružnicima V. i I. , gestualni i mimički efekti dominiraju nad verbalnima. Koliko god se njegove priče mogu doimati kratkima, sažetima, možda u nekim slučajevima i suhoparnima kada ih se čita, toliko su uživo žive i dinamične, bogate modulacijama, promjenama tona i raznih facijalnih ekspresija u kratkom vremenu. S obzirom na to da ga jako dobro poznajem, smatram da u svako pričanje ulazi s namjerom izazivanja komičnog efekta, i u tome itekako uspijeva.

U pravilu, jezik se usmenoga pripovijedanja rijetko kada podudara s književnim. Prema Bošković Stulli, jezik je usmenoga pripovijedanja dijalektalno obojen, „javljaju se razgovorne rečenične konstrukcije s otklonima od normativne gramatike koje mogu biti osnovicom stilskih vrijednosti. U jeziku usmenoga pričanja susreću se neobičan raspored riječi, eliptične rečenice, usklici, gramatički nepravilni oblici, „nelijepe“ riječi, dijalekatske riječi i oblici prepleteni sa standardnima, razgovorni stil – što sve oslobađa priču patetične i svečane ukočenosti i namjerne arhaike“ (ibid. 143-144). Ne samo tijekom pričanja priča, nego i tijekom samih intervjua, za svaku od navedenih stavki pronašlo bi se više od jedne potvrde, osobito kada se radi o „nelijepim“ riječima, tj. vulgarizmima (koji su često bili i religijske tematike), koje se kazivači nisu nimalo ustručavali izgovarati preda mnom, što se može objasniti našim bliskim odnosom i opuštenoj atmosferi općenito.

Dijalektalnih riječi ipak nije bilo onoliko koliko sam ih očekivala, stoga rječnik koji donosim na kraju rada nije osobito bogat. Moji su kazivači ipak razmjerno mladi i iako dobro poznaju kaštelanski govor, rijetko kada u razgovoru koriste starije dijalektalizme, ali zato u priči njeguju čakavsku akcentuaciju s akutom. Usklike se, kao i zvukovne imitacije može pronaći u nekoliko priča, primjerice u priči „Utrka“, gdje se prolaz kroz cilj iskazuje usklikom „ap“, ili pak u pripovjedačkom nizu u priči o dizanju komada na frezu, postupak dizanja, odnosno snaga i brzina aktera se označava s „ap-dum-dum“. U priči „Oćorija skroz“, zvučni efekt padanja niz stepenice bio je „D-D-D-D“. Također, često su upotrebljavali „upućivačke riječi“ (Laco i Ninčević 2015:235), osobito priloge onda i sada, uz koje se često javlja i konektor *i*. Laco i Ninčević navode kako se „vremenski slijed događaja ili epizoda smještenih u prošlost, u usmenim pripovijetkama obično povezuje prilogom *onda*“, te da konektor *i* na početku ima stilističku vrijednost jer povezuje i razvija sadržaj (ibid. 253)

7.3.1. Pripovjedački niz

M, 57: A, tukli smo se uvek sa stupon, to ti je ona krpa za brisat stroj. Najlipše je bilo ono kad spavaš, ono liiiipo spaaavaš, još pogotovo Roso. I onda, naaajveći gušt jedan Roso, Darko. A

ono, kus mamlazine, Boga ti, u njemu dva metra, ogroman, onda bi ti on na onoj visokoj stolici do Duška onde...onda bi ti ono kunja...a mi došli vamo, skupi te stupe, oblupi selotejpa, pa još ono dobro izlupi...iza kantuna i udri! Onda ti je bilo polivanje s vodon...Vanka lito, lito vanka, prži ispod onih, onih lipa, šta je ono bilo, murve, lipe...onda, napunit kesu vode, al ne ono bacit na njega, nego bacit gori onda u zrak, bacit je na stablo. A fala Bogu, kad je baciš gori kad ona zapne, onda se razlije doli. Onda ti je to bilo jebavanje matere svima...

Onda ti ima ovi Milić, jedan varioc, bia plašljiv sam od sebe. Pa su ti bili, di je varia, bile su ti one pregrade. Bile su ti vako pregrade sa strane. On ti je ima masku, ono na glavi i varia je, znaš ono, čovik. Onda dođi, otvori bocu acetilena, plina, napuni kesu s tim plinom i zavrni je, veži i dođi lagano do iza te pregrade, a on to vari. Samo vako pustiš tu kesu i ta kesa samo lagano doli pada. A one iskre kad ono dođu, kako vari, iskra dođe u nju, ono eksplodira a on ostane, a! Niti mrda ni ništa.

A drugi put smo ti Kreši Pavlovu, koji je to bia prpaš, namistili...ali on se boja. To je isto bia čovik od dva metra...a tamo naša ta kancelarija di smo bili mi, bila je mala kancelarija, dva stola, tisno...I sad, ne znan je li Matas, mislin da je Matas donia bocu kisika i to novu...a mi smo bili unutra. I to se uvijek tako namistiš da on ne može izać vanka! Kako je bilo lito, prozor otvoren. Normalna stvar, boca ona, vako velika boca kisika...kad ti nju otvoriš, a to šišti, to šiklja...a Krešo, moglo je stat i 10 ljudi da ne može izać, on bi bia proša, iznia bi i nas i kancelariju, sve bi bia iznia, sve je pomea, sve.

I znan kad se pituravala radiona, bia je Goran Rafaneli pokojni...sad ti je bilo ono pokretno, ono bilo. I sad, a Dragan, a Dragan ono podjebaje odozdal: "Ha-ha-haaa, ha-ha-haaa, piturajte vi, piturajte, ha-ha-ha-haaaa..."

A Goran Rafaneli koliko je bia lud fala Bogu, ona kanta piture, ovi se nije nada...cilu kantu piture, sve je na njega iskrenia! Pitaj ga, pa ćeš vidit! (smijeh)

P: I niko se nije žalio na trošenje resursa, materijala, ništa?

M, 57: Ma ništa. Jel ti tribalo 20 vida, ja bi doša šefu, šefe triba mi 20 vida, ili triba mi metar ovoga...razumiš, ako mi triba. On ti napiše, ti odeš u skladište... a posli ti je cili posal bia zajebat stražare, znači tvoga dida. Ali i tu se ovaj, to ti je bila taktika...pa priko upravne zgrade, priko ambulate...a šta ja nisan nosia oko sebe pa san...s dva kajiša bi stega, pogotovo zimi, s dva kajiša stegnit, da ne bi ispalo.

S, 57: Jedan put je Bogdan nosia neku flandū...oko vrata je veza...aaaaa, oči su mu izletile zamalo dok je izaša kroz kapiju.

M, 57: A jel se sićaš ti kad san ja bocu nosia žive? Boca žive ti je 12 kila i više. Za ulit u crnu jamu...jer živa uvijek nađe put negdi, to je tekući metal. Pa san ti ja to stavia u drob, još san ja

ovako šlank pa san moga utegnit i drob, znaš, razumiš? A stegnit na dva mista, Bože moj, to bi propalo! Onda bi ti ja govorila uvijek: "Aaaa asti Gospu šta me boli...", kad bi išla priko kapije, znaš. Sve ti je bilo kako ćeš one čuvare zajebati. A dikod si moga doći onih čuvarima i reći: "Slušaj, treba mi to i to, pita san tamo šefa, evo došla san vas pitat je li može...", pa ajmo reći ne bi bilo problema. Znaš? Al jebiga, mi smo nosili roštilje, ovi ti je roštilj iz Jugovinila, cili od kroma! Bilo je bacanja priko žice svega je bilo...

A znaš kako se nosilo vino? Jer to je kemijska tvornica u biti, ne bi se smilo unositi. U kesama! Sad, kesa nova, napuniš je gori vina, gori dobro vežeš, staviš u kesu i staru robu ili trliše staviš odozgar i ti ne vidiš jel to vino ili nije! I onda ti se ne bi gori otvaralo nego doli na kantunu kako ti je, kako kesa doli ima kantun, okreneš je vako, onda bi ti malo ono skinia pa bi se to ulivalo na kapaljku! Na poslu su se pekli janjci, pekla se riba...Bia je plafon kad je Bošnjak nabavila ono vino u prahu...to je iz Njemačke donia neki prah i onda je to s vođon zamutiš. Onda je rekla pokojni jedan, „A onda to uvijek pijen razvodnjeno“, a govori njemu Bošnjak, „a onda ga pij s kućerinom!“

S, 57: A i taj Bošnjak je bia grmalj od čovika, uvijek je bia na tu svoju snagu, on jak, on jak. A Vinku Bešliću je tribalo digniti na frezu neki komad, bilo je u njemu jedno 150 kili. A dizalica je bila tamo na drugi kraj...sad je l' ona radila il' nije radila, tribalo je to doniti vamo.

I kad je došla Bošnjak, govori on njemu: „E moj Bošnjake, ti tu nešto ja jak, ja jak, a znaš šta? Dođe Čović, uzme ovi komad, digne ga ovde na moju frezu isto ka ništa! A bil' ti to moga?“ A ovi mu odma ap-dum-dum! (smijeh) A nisi mu smia reći da si mu to rekla samo da ti digne jer bi bilo...(smijeh)

M, 57: A bilo ti je tu još baza, kad su S. i Bogdan Kapov uvalili miša...ne! Prvo ti je miš ujia Bogdana za prst! Jerbo je Bogdan spavao na njegovoj klupi. Miš ga ujia za prst, Bože moj!

S, 57: Tia me Bogdan istuć jerbo je mislia da ga zajebavan!

M, 57: I sad su ti, nakon par dana su ti vidili, kako su ti bile one cijevi od onih, od onih...miš ti je ušla u cijev! I oni su ti brže-bolje i jednu i drugu stranu začepili i stavili su lipo tu cijev u drebang i upalili na najveću brzinu! A miš je u cijevi, unutra! I upalili najveću brzinu! I onda nakon koliko su, onda su lipo došli i iskrenili miša...a miš ka pijan odeeee...

S, 57: Da vidiš kako je on baulja, sve u krug, kako ga je god jadnika izvrtilo... (smijeh)

M, 57: A moran ti i ovo kazati, i ovo su zgode. U kancelariji je gori, kad je išla ća od Biočića mater, radila Nevenka Vrbat. I radila ti je ona od Dalibora ćer, Ineska. Kako san ti ja bia s njima dobar, uvijek bi ti oni mene zvali na kavu. A jedna Nevenka, ona ti je bila, vako, dosta gadljiva. Neka je bila sa sela, ali...ali gadljiva. A ja ka funcut bia, onda bi ti ja, kad bi ona marendavala, onda bi ti mene Ineska tukla...onda bi ti ja počeo pričati one gadljive stvari. Onda bi ti ona bidna

ovako: (imitira mučninu). A jedna. Onda bi uzela koš, izletila iz kancelarije u hodnik gori...to bi ti bia...al svaki dan bi ja njoj šou napravila. Šta bi ja njoj radia gori, mila ti Gospe...

S, 57: Ono su radili oni u laboratoriju ispod sudopera, kako je sudoper svaki smrdljiv, nikakvi, šporak, on ti je tu radia, a s njim je bia Pisac. I sad, Pisac iša donit neki komad koji je njima triba, a on je jadan osta tako ležeći doli, a bia je čovik od dva metra, zgrčen, mršav, i tu je radia, radia...I u neko doba doša jedan inžinjer, povirio na vrata, sinja ga je tako dugačkoga, zna je ko je i pita: "A šta to radite, meštre Kajo?", a ovi valjda mislia da je Pisac, šta je. "Evo ti jeben mater!"

M, 57: Ili kako ono..."gatala mi ciganka na travi, da neman sreće u ljubavi", to ti je uvijek piva!

S, 57: "Oćeš li ti, mali, igrat s menon na trlje?" Ajde, ko će na trlje...I pobijedi meštar Kajo. "Mmmm, ja san ti u ovome najbolji! Ne može mene niko pobijedit na ovome! A vidi lipe male! Ona ti je na moju Dinku, ona je od moje Dinke, ona ti je na nju cila!" A Dinka bila ružna ka ponoć.

M, 57: Iman ti još. Mi smo ti imali jednoga maloga, Vejića Vladu, on je umra. I on ti je bia drogaš. Ali bia je i dobar meštar i dobar čovik. I bia je vrlo pametan, vrlo inteligentan. I gle, mi smo bili u ono vrime humani. On se oženio za svoju tu ženu koja je isto bila narkomanka, mi smo kupili njemu za kužinu. Mi smo mu kupili u Jugovinilu, vidiš ti, mi smo bili humani...a znali smo da je on bia takvi...a kažen ti, on je bia vrlo inteligentan.

S, 57: I dođe ti jedan dan policajac u Mehaniku i vidi on i zna meštra Kaju. I ka: "O meštre Kajo, meštre Kajo, kako ste vi, kako..." "A ovo ti je moj mali, Vejić, puno ti je vridan, puno pametan." "E bravo, bravo", kaže policajac, "a meštre Kajo, kažite vi meni koji je to ovde Vejić, ja san radi njega doša!"

"Mali, đava ti svaku sriću odnia, šta si napravila opet..."

M, 57: A ima ti još jedna, kad je on da Piscu pušit, znaš. Ovi njemu, ovi bi tamo smota, znaš, travu. On ti je Piscu, prvi put mu je stavio cukra i kaže ovi: "A ništa ne ćutin, je malo ka, ali nije to ništa", ali jebiga, drugi put je on njemu stavio, zamota...a on ti zavida je, neće je zavidat nikad...asti Gospu puklo ga, kad nikad nije proba...Pisac zavida je, moš ti zavidavat koliko te god volja, ali zavidat nećeš! A on je zavidava ja mislin, onu flandru...

M, 57: Ali znaš li ti, tu su se radile i oklade. Oklada ti je bia Šerić i ne znan ko i ne znan zašto je bilo...ti ka meštar variš autogeno, aj ti kad si meštar, zavari žilet! Znači ajde, zavari žilet. A znaš šta je žilet, Boga ti, koliko je tanak žilet. I to je za ne virovat, da ga je Šerić za-va-ri-a! Slomili su jedan i drugi kraj, i zavaria ga je za okladu.

S, 57: Kad bi doša neki mladi momak koga bi zaposlili, bia je jedan crni, u transport bi radia isto...onda bi ti stariji meštri ga uvalili u đir, ka, imaju posla popodne, može se ko zaradit, doša

mu je brod banana u Sjevernu luku. Pa ka, mali bi li ti meni doša pomoć iskravat banana, bi li...jebate kad se svi uvale na te banane. Ma to je palilo sve, svi su radili na jednoj frekvenciji.

8. Zaključak

U ovome radu riječ je bila o Jugovinilu, tvornici smještenoj u Kaštelima. Rad se sastoji od dviju cjelina: prva cjelina bavi se sjećanjem i poviješću tvornice, a druga se bavi pričama iz Jugovinila, njihovim žanrovskim određenjem i analizom.

Na početku su izneseni teorijski koncepti sjećanja, usmene povijesti, pričanja o životu i obiteljske svakodnevice. Kroz prizmu sjećanja o vremenu dok su radili u Jugovinilu, šestero je kazivača i kazivačica različitih dobnih i obrazovnih profila ispričalo svoja iskustva i priče koje su ih podsjetile na vrijeme provedeno na rad i zaposlenje u Jugovinilu. Četvero od šest kazivača generacijski je i osobno blisko, što je možebitno utjecalo na sličnost njihovih predodžbi o tom vremenu. U svojim iskazima dali su dio svoje osobne i dio povijesti radnog kolektiva „Jugovinil“, pričajući primjerice o tome kako su se zaposlili „preko veze“ ili kako je poduzeće držalo do dobrobiti, obrazovanja, zdravlja i rekreacije radnika. Neki su od kazivača tijekom svojih naracija o životu i radu u socijalizmu, govorili i o stanju danas, pritom poimajući prilike radnika na tržištu rada znatno nepovoljnijima nego u razdoblju socijalizma. Glavni argumenti koji su služili poimanju i vrednovanju socijalizma kao boljeg razdoblja za radnika i zaposlenika, bili su dostupnost zdravstvene zaštite i obrazovanja za rad u struci, sigurnost u plaću i radno mjesto do mirovine, ili do dobrovoljnog odlaska radnika u drugu tvrtku.

U ranijem razdoblju, prije dolaska industrije, Kaštela su bila ruralno i turističko mjesto. Tvornica Jugovinil je, osim radnih mjesta, Kaštelima time donio veliko onečišćenje zemlje, zraka, mora i tla, od kojeg se i danas, preko 25 godina od prestanka rada tvornice, oporavljaju. Aktivni lokalni pripadnici raznih udruga, poput „Lijepa naša“ Kaštela, adresiraju taj problem u javnosti, u medijima. Zanimljivo je da se intervjuirani bivši zaposlenici Jugovinila, u ovom radu, prema zagađenju odnose podvojeno, pritom velikim dijelom opravdavajući doba kada je rad tvornice bio na vrhuncu time što ekološka svijest tada općenito nije bila razvijena i aktualna, da su ljudi bili nedovoljno educirani o negativnim utjecajima ondašnje prerađivačke industrije na okoliš, i slično. U publicističkom i medijskom diskursu, s druge strane, ističe se tema zagađenja i iz godine u godinu se postavljaju pitanja što napraviti s tim lokalitetom, održavaju se forumi, mjeri se razina radioaktivnosti na području ruševina tvornice. Istodobno, na državnoj i gradskoj razini nema reakcija, niti strategija za rješavanje tog pitanja. Mišljenja o lokalitetu su podijeljena, prijeporna: neki smatraju da nikad Jugovinil nije niti trebao postojati, jer

prerađivačkoj industriji nije mjesto uz more i naselje, drugi su pak zahvalni za njegovo postojanje jer je Jugovinil othranio i obrazovao ljude, a i indirektno sagradio obiteljske kuće radnicima i njihovim obiteljima, koje će uživati i njihovi potomci.

Sjećanja mojih šestero kazivača su izrazito pozitivna. Tijekom intervjua, bilo na moj poticaj ili sami, pričali su priče – zgođe koje su u tvornici doživjeli sami, ili su ih u tvornici bili čuli. Te priče odražavaju *kaštelanski humor* i *duh Kaštelana* kao onih koji su uvijek spremni našaliti se na tuđi, ali i svoj račun. Podvale su najčešća tema ovih priča, a akteri se ponavljaju tek u gdjejoj. S obzirom na kompleksnost teme Jugovinila i na velik istraživački potencijal koji nosi, ovo je istraživanje tek jedan mali doprinos temi i, smatram, dobra baza za daljnji razvoj istraživanja i iznalaženje novih tema kojih u Kaštelima sigurno ne nedostaje. Isto je i s pričama. Nisam očekivala da će priče koje sam dobila od šestero kazivača i kazivačica biti tako sadržajne i razvedene. Moglo bi se pretpostaviti da bi se još puno novih priča moglo iznaći. Ono što bih nadalje voljela istražiti jesu predodžbe mladih o Jugovinilu, onih koji nisu imali direktno iskustvo rada u tvornici. Postoje li uopće? U kojoj mjeri predodžbe njihovih roditelja i starijih poznanika utječu na stvaranje vlastitih? Jesu li ikada čuli za ikakvu priču iz Jugovinila i jesu li uopće zainteresirani za to što se nekada događalo iza ruzinave ograde za kojom se stidljivo krije nekadašnji gigant? Preostaje za istražiti.

9. Rječnik manje poznatih riječi i izraza

baza šala

bia je plafon bilo je najbolje

borša torba

cukar šećer

ćakulat pričati, razgovarati

demejana opletena staklena boca velike zapremnine

drebang tokarski stroj

drob trbuh

ferata vlak

funcut čovjek spreman na podvalu ili prevaru

garbun ugljen

gren idem

ista pašta ista vrsta, isti tip

kajiš remen

kantun ugao

keljit smijati se

kućerin žličica za kavu

kus komad

lancun plahta

likar liječnik

marenda gablec

mutne oči eufemizam, biti pijan

nisu mu (baš) svi doma eufemizam, nije psihički zdrav

otari obriši

pituravat bojati

prpaš paničar, strašljivac

regal dio namještaja, komoda

sić kanta, vjedro

snebušen unezvjeren, izgubljen

špina slavina

šporko prljavo

tute tu, ovdje

ujist ugristi

zavidat zašarafiti, zavrnuti

10. Literatura

- Babić, Ivo. 1984. *Prostor između Trogira i Splita*. Trogir: Muzej grada Trogira.
- Baldić-Đugum, Radojka. 2006. *Beside kaštelanske*. Kaštela: Bijaći, Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela.
- Blagaić, Marina. 2012. Otočna ekonomija – epizoda *Jugoplastika*. *Etnološka tribina* 35. vol. 42: 243–258.
- Bošković-Stulli, Maja. 1975. O rečenici usmenog pripovjedača. U: Maja Bošković-Stulli. 1975. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*: 153–175. Zagreb: Mladost.
- Bošković-Stulli, Maja. 1984. Pričanja o životu (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta). U: Maja Bošković-Stulli. 1984. *Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti*: 309–360. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Bošković-Stulli, Maja. 1999. O pričama i povijesti. U: Maja Bošković-Stulli. 1999. *O usmenoj tradiciji i životu*. 11–46. Zagreb: Konzor.
- Bošković-Stulli, Maja. 2006. Priče, pričanje, istraživanje u naše doba. U: Maja Bošković-Stulli. 2007. *Priče i pričanje: stoljeća usmene hrvatske proze*: 135–182. Zagreb: Matica hrvatska.
- Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Božanić, Joško. 1985. Komiške facende. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*. Vol. XII No. 1–2: 165–214.
- Connerton, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Cupek Hamill, Mirjana. 2003. Arhivistika i usmena povijest. *Arhivski vjesnik* 45: 219–226.
- Čapo Žmegač, Jasna. Gulin Zrnić, Valentina. Šantek, Goran Pavel, ur. 2006. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jesenski i Turk.
- Domazet, Mladen. Vuletin, Marin. 2002. *Donjokaštelanska svakodnevica od 1900. do 1939*. Zagreb: Difo.

Ganza, Ante. 1975. *Poduzeće za proizvodnju i preradu plastičnih masa i kemijskih proizvoda Jugovinil*. Kaštel Sućurac: Jugovinil i OZEHA: Zagreb

Gasperčić, Ivo. 2010. Prilozi za povijest industrije plastike u Hrvatskoj. Proizvodnja poli(vinil-klorida). *Polimeri* 31. 77–79.

Halbwachs, Maurice. (1941) 1992. *On collective memory*. Reprint. Chicago – London: The University of Chicago Press.

Haviland, William. 2004. *Kulturna antropologija*. Zagreb: Naklada Slap

Honko, Lauri. 2010. Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost. U: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić. 2010. *Folkloristička čitanka*. 349–371. Zagreb: AGM.

Hromadžić, Hajrudin. 2016. Primjer industrijske proizvodnje u socijalizmu: Nacrt studije slučaja tvornice Kombiteks Bihać (SFR Jugoslavija, SR Bosna i Hercegovina). *Holon*, 6(1): 123–144.

Ivančić Kutin, Barbara. 2015. Pripovjedački proces uživo kao niz pripovjednih folklornih događaja (priča) i njihovih poveznica. U: Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. *O pričama i pričanju danas*: 178–198. Zagreb: Biblioteka „Nova etnografija“.

Laco, Gordana. Ninčević, Siniša. 2015. Mjesto, vrijeme i osobe u hrvatskim usmenim pričama. U: Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. *O pričama i pričanju danas*: 233–255 . Zagreb: Biblioteka „Nova etnografija“.

Lozica, Ivan. 1988. Dva karnevala. *Narodna umjetnost* 25: 87–113.

Marković, Jelena. 2012. *Pričanja o djetinjstvu: Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*.

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: Hed biblioteka.

Ramšak, Mojca. 2015. 22 godine prikupljanja životnih priča u slovenskoj etnologiji (1993.–2015). U: Jelena Marković i Ljiljana Marks, ur. *O pričama i pričanju danas*. 198–213. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Rubić, Tihana. 2012. *Etnološka studija obitelji i nezaposlenosti. Individualne i obiteljske strategije preživljavanja u Hrvatskoj od devedesetih godina 20. stoljeća do danas: doktorski rad*. Zagreb: T.Rubić 2012.

Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Škrbić Alempijević, Nevena. Potkonjak, Sanja. Rubić, Tihana. 2016. *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi u metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. Zagreb: Hed biblioteka.

Škrbić Alempijević, Nevena. 2012. *Priručnik za pripremu ispita za kolegij Antropologija društvenog sjećanja*. Rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Tkalčić Simetić, Mirna. 2015. *Hrelić – antropologija prijetnog mjesta*. Zagreb: Hed biblioteka.

Validžić, Damir. 2008. *Direkcija ugostiteljskih poduzeća narodnog odbora grada Zagreba*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu. <http://arhinet.arhiv.hr/Pages/PdfFile.aspx?Id=1346> (zadnji pristup: 30.3.2017.)

11. Izvori

KKU Poklade. 2010. *Glende i šale*. Kaštela, Split: KKU Poklade, HKD Napredak.

Jugovinil – a documentary film about hazardous chemical industry at Kaštela bay: <https://vimeo.com/76660015>

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49035> (zadnji pristup: 2.3.2017.)

<http://pogledaj.to/arhitektura/hotel-na-mjestu-bivse-tvornice-jugovinil/> (zadnji pristup: 17.3.2017.)

<http://www.jutarnji.hr/arhiva/moj-tata-iz-jugovinila/3381974/> (zadnji pristup: 2.3.2017.)

<https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/rekvijem-za-kastelanski-zaljev-20120420> (zadnji pristup: 8.3.2017.)

<http://dugirat.com/kultura/95-knjizevnost/10928-u-katelima-predstavljena-knjiga-u-kojoj-se-nitko-ne-voli-pronai-v15-10928> <http://www.kastela.org/novosti/gradska-uprava/22649-gv-razbijena-fama-o-radioaktivnosti-na-podrucju-jugovinila-video> (zadnji pristup: 8.3.2017.)

(zadnji pristup: 2.3.2017.)

<http://www.kastela.org/novosti/aktualnosti/2079-jugovinil-jugovinil-jugovinil> (zadnji pristup: 22.3.2017.)

<http://www.kastela.org/novosti/aktualnosti/1487-demontira-se-ex-jugovinil> (zadnji pristup: 22.3.2017.)

<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split-zupanija/clanak/id/472868/ugledni-lijecnik-upozorava-na-veliku-epidemiju-karcinoma-na-sirem-podrucju-splita-i-savjetuje-auto-saljete-na-tehnicki-pregled-jednom-godisnje-a-na-svoje-zdravlje-ne-marite> (zadnji pristup: 26.3.2017.)

<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split-zupanija/clanak/id/254624/zeleni-dalmacije-prlicu-jugovinil-nije-zelena-oaza> (zadnji pristup: 28.3.2017.)

<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split-zupanija/clanak/id/102778/jugovinil-ekoloske-bombe-idu-u-rezaliste> (zadnji pristup: 28.3.2017.)

Jugovinil kao mjesto društvenog sjećanja u pričama Kaštelana

Jugovinil as a place of collective memory in stories of people of Kaštela

Sažetak

Ovaj rad bavi se temom Jugovinila, bivše socijalističke tvornice PVC proizvoda smještene u Kaštelima. Tvornica je u socijalizmu djelovala i zapošljavala oko 3500 radnika, istovremeno razvijajući grad socioekonomski i uništavajući ga ekološki. U centru istraživanja su sjećanja iz života djelatnika tvornice na period koji su proveli radeći u njoj. Ta su sjećanja često uobličena u priče o životu koje žanrovski poprimaju oblik anegdote i facende. Priče dobivene od kazivača prenesene su u cijelosti i reproducirane u ovome radu, uz kratak prikaz okolnosti u kojima su nastajale i u kojima su ispričane. Ovaj rad malen je doprinos etnološkom i kulturnoantropološkom istraživanju grada Kaštela i donosi mali prikaz nedovoljno istražene usmenoknjiževne tradicije.

Ključne riječi: Jugovinil, društveno sjećanje, priče, socijalizam

Summary

Jugovinil, an ex-socialist PVC factory situated in the city of Kastela is the subject matter of this paper. The factory was functional in socialism and employed about 3500 workers, simultaneously developing the city socioeconomically and destroying it ecologically. At the center of this paper are the memories from workers' lives, focused on the time period they spent working in Jugovinil. Those memories often shape themselves in life stories formed as anecdotes and *facenda*. Stories provided by the informants are entirely reproduced in this paper, along with a short review of the circumstances in which these stories were made, and in which they were told. This paper is a small contribution to the ethnological and cultural anthropological research of the city of Kastela and it also brings a small representation of the insufficiently researched oral literature.

Key words: Jugovinil, collective memory, stories, socialism